există suficiente argumente pentru a vorbi de un sufix *-ie* sau *-ție* (ori *-(ț)ie*) și este mai nimerit să se vorbească în acest caz doar de o terminație sau de un *prefixoid*. Din aceleași motive, Silviu Berejan numește această terminație *-formant*, precizînd că „prin *formant* înțelegem elementul final al cuvintelor nederivate în limba noastră, care este reflexul unui afix la origine" [3].

Deși observațiile în legătură cu dificultatea atribuirii calității de sufix terminației *-ție* sînt întemeiate pornind de la situațiile din limba actuală, istoria lui *-(ț)ie* dovedește prefaceri caracteristice sufixelor, pe de o parte intrînd în concurență sau fiind echivalat cu alte mijloace derivative și, pe de altă parte, realizînd un număr de derivate pe teren românesc, unele cu circulație chiar în limba contemporană (de exemplu, *valorație* < *valora* + *-ție*). S-ar putea deci admite existența unui sufix *-(ț)ie*, care, deși are o productivitate redusă pe terenul limbii române, are potențialități deosebite și se întîlnește la un număr apreciabil de cuvinte analizabile pe terenul limbii noastre. Dacă numim sufixele care realizează un număr mare de derivate pe terenul unei limbi sufixe active, *-(ț)ie* ar putea fi integrat în rîndul sufixelor discrete, care, deși prezente la multe cuvinte, nu „atacă" imediat atunci cînd apare necesitatea realizării unor elemente lexicale noi cu mijloace interne.

O altă chestiune care se cere lămurită este forma acestui sufix. Este normal ca aceasta să fie considerată *-(ț)ie*, căci, pe de o parte, cele mai multe elemente lexicale din această categorie conțin terminația *-ție*, iar, pe de altă parte, există altele în *-ie*, care nu se pot încadra, prin origine și prin funcționalitate, în clasele de cuvinte ce conțin alte terminații în *-ie*, existente în limba română. Cu toate acestea, întrucît varianta *-ție* realizează principalele opoziții și diferite tipuri de raportări în cadrul microsistemelor limbii, în unele situații se poate opera numai cu această variantă, fără a pierde din vedere că, la nivelul limbii, ea este numai un aspect al sufixului menționat. Dar, cuvintele latinești în *-(ț)io, -(ț)ionis* (și corespondentele lor din limbile moderne) au fost adaptate în limba română în două forme, în *-(ț)ie* și în *-(ț)iune*, opiniile și oscilațiile pe acest teren avînd consecințe importante pentru limba actuală. Ne aflăm, așadar, în fața unui caz de *dublă redare* a unui sufix neologic în limba română, fenomen rar în limba noastră, care, deși supusă unor influențe multiple în perioada modernizării ei, a realizat o accentuată omogenizare a fenomenelor caracteristice diferitelor influențe. Dar, chiar în cazul unor astfel de duble redări nu ne aflăm în fața unor diferențieri care să aibă la bază repartizarea pe influențe a celor două forme de adaptare. În limba germană, de exemplu se poate spune precis că sufixul adjectival *-al* are origine latinească, în vreme ce echivalentul lui, *-ell*, este de origine franceză, dubla redare fiind consecința dublei etimologii. În cazul românescului

[3] S. Berejan *Corelația dintre substantivele feminine în* **-ie** *și* **-iune**, în *Cultivarea limbii*, IV, Chișinău, 1966, p. 11, nota 1.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

SEMANTICA COGNITIVĂ ŞI SEMANTICA STRUCTURALĂ

Vom vorbi despre s e m a n t i c a c o g n i t i v ă – şi anume, într-o formă specială, aşa-numita s e m a n t i c ă a p r o t o t i p u r i l o r – şi despre s e m a n t i c a s t r u c t u r a l ă sau l e x e m a t i c ă şi vom opune aceste două puncte de vedere în s e m a n t i c a l i m b i l o r.

Conferinţa aceasta am ţinut-o şi anul trecut, mai pe scurt; probabil că unii dintre dumneavoastră aţi asistat la conferinţă şi, deci, cel puţin elementele esenţiale v-au rămas în minte.

Mai întîi, despre ce este vorba în semantica structurală? S e m a n t i c a s t r u c t u r a l ă – aşa cum a fost dezvoltată, de pe la 1960 încoace de Lyons în Anglia, de B. Pottier şi A. J. Greimas în Franţa, şi mai ales de mine însumi în Germania – este studiul structurii semnificaţiei sau a semnificatului lexical, deci al conţinutului lexemelor aşa cum acest conţinut e organizat într-o limbă determinată. Deci e vorba de ceea ce e structurat într-o limbă.

Prin s t r u c t u r ă înţelegem, în general, f o r m a r e l a ţ i i l o r i n t e r n e în orice domeniu sau în orice obiect; în cazul limbajului şi al limbilor, forma acestor relaţii – în măsura în care această formă e rezultatul diferenţelor de substanţă, în acest caz tocmai de semnificaţie –, constă în opoziţiile care se stabilesc între unităţile lexicale dintr-o limbă (vezi *Sintaxa funcţională).* Ca să explicăm ceea ce înţelegem prin s e m n i f i c a t, adică *organizarea de limbă,* vom analiza organizarea pe care ne-o prezintă verbele spaniole de mişcare sau mai bine zis de transferare: *venir – ir,* mai mult sau mai puţin „a veni" şi „a se duce", care este o organizare specifică limbii spaniole, chiar dacă se poate găsi, în acelaşi timp, şi în alte limbi, în comparaţie cu situaţia din italiană şi catalană.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

Academiei nu oferă soluția justă atunci cînd nu menționează la toate cuvintele în *-(ț)ie* un etimon rusesc [6]. Aceeași opinie, privitoare la originea sufixului în discuție, fusese exprimată de Iordan încă din 1939: „varianta *-ație* ne-a venit din rusește, unde este, direct sau indirect, tot frc. *-ation* sau, ceea ce nu schimbă prea mult situația, lat. *-atio*. Foarte probabil, limba rusă a suferit, în unele împrejurări, și influența germană, primind cuvinte formate cu *-átsija* prin intermediul limbii nemțești (să se compare, de ex., germ. *Aktie* față de frc. *action*...)" [7]. De remarcat că, în aceste cazuri, Iordan vorbea de formații cu *-ație*. Îi era necesară aceasta, pe de o parte, pentru a evidenția tema (în vocala *a*) a majorității cuvintelor cu *-ție* și, pe de altă parte, pentru a raporta mai evident asemenea cuvinte de verbele corespunzătoare, de la care s-au realizat derivate substantivale în *-re* (infinitive lungi), ce au intrat în concurență cu formațiile în *-ție*. În aceeași situație este – după Iorgu Iordan – și *-ațiune*, care ne-a venit direct din franceză și „n-a fost deloc greu să se simtă, încă de la început, că *-ație* rusesc și *-ațiune* romanic sînt, de fapt, un singur sufix, atît ca sunete, cît și, mai ales, ca funcțiune. Astfel au luat naștere dubletele încă foarte numeroase și astăzi" [8].

Deci, după Iordan, cele două forme ale sufixului au origini diferite, ele contopindu-se în același sufix cu aspectul *-ați(un)e*. Acest lingvist consideră apoi că „verbele a căror temă servește drept primitiv pentru derivatele în *-ați(un)e* aparțin conjugării I" [9], adăugînd că „*-iți(un)e* este, în fond, o simplă variantă a lui *-ați(un)e*" [10], care ar corespunde derivării de la verbele de conjugarea a IV-a. De ce însă sufixul trebuie înregistrat în aceste cazuri ca avînd o vocală de legătură nu aflăm din notațiile lui Iorgu Iordan, care menționează în continuare manifestarea sufixelor *-ți(un)e* (fără vocală de legătură) și *-i(un)e*, ca în cuvîntul *comisi(un)e*, unde radicalul este de obicei o formă de participiu (latin), existînd astfel o diferență de comportament între verbele de conjugarea I-a și a IV-a și cele de conjugarea a II-a și a III-a [11]. Este evident că Iordan discută aici de fapt un singur sufix cu mai multe modalități de întrebuințare, iar nu mai multe sufixe. Discuția sa este însă instructivă căci atrage atenția asupra complexității problemelor. Iordan relevă cu acest prilej nu numai diversitatea formală a manifestării sufixului în discuție, dar stabilește și modalități de analiză ale diferitelor construcții în care apare și de identificare a unor posibile baze de derivare. El subliniază însă că existența unui verb „care-i servește ca temă" unei

[6] *Ibidem*, p. 8–9, nota 3.
[7] Iorgu Iordan, *Sufixe românești de origine recentă (neologisme)*, în B I F R, IV (1939), p. 11.
[8] *Ibidem*, p. 12.
[9] *Ibidem*.
[10] *Ibidem*, p. 15.
[11] *Ibidem*, p. 16.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

formații în *-ați(un)e* „nu dovedește nicidecum că formația a luat naștere în limba noastră“ [12].

Mai mulți lingviști (G. Ivănescu, R. Todoran, Al. Niculescu etc.) au fost de părere că românescul *-(ț)ie* are o „etimologie multiplă“, admițînd printre sursele etimologice de bază (îndeosebi pentru Moldova și pentru Muntenia) și limba rusă. Romulus Todoran a observat însă că influența rusească, care s-a exercitat în administrația Principatelor, este mai însemnată abia după 1830. În același timp, folosirea acestui sufix de către transilvăneni, la care nu poate fi vorba de înrîurirea limbii ruse, îl face pe Todoran să admită că un cuvînt ca *administrație* a putut rezulta direct din lat. *administratio,* avîndu-se ca model substantive vechi românești în *-ie* (*albie, funie, corabie,* dar și *bărbăție, logofeție*) [13]. Argumentația adusă în discuție de lingvistul clujean este, fără îndoială, dintre cele mai juste, fiind în concordanță cu realitățile evoluției limbii române literare și deschizînd calea aflării motivației fenomenului în discuție. El nu are dreptate însă cînd înclină să creadă că ne aflăm în acest caz în fața unui prefixoid a cărui formă este *-ie* [14].

După părerea lui Silviu Berejan, „din franceză sau prin filieră rusă ne-au venit un grup numeros de substantive în *-ție* (*-țiune*)“ [15], „ele au la bază, cu mici excepții, substantivele respective franțuzești în *-ion* (*répétition, vision*), dezvoltate, la rîndul lor, din substantivele latinești în *-io, -ionis*“ [16]. Acest lingvist notează apoi că elementele venite direct din franceză au căpătat terminația *-iune,* altele, care „pătrund prin filieră rusă“, se integrează seriei cuvintelor existente deja în limbă cu terminația *-ie.* Așadar, dubla redare își găsește explicația în dubla etimologie. Se face însă precizarea că unele cuvinte, care aveau inițial terminația *-ie,* au fost apoi apropiate de franceză și, „deoarece exista tendința spre latinizare, capătă preponderență variantele în *-iune,* considerate etimologice“ [17]. O tendință ulterioară se manifestă însă în sens opus, fără a putea totuși înlătura peste tot pe *-iune,* care rămîne la „un număr considerabil de substantive“, „venite sigur din franceză (limba rusă nu le-a împrumutat, avînd drept echivalente formații proprii...)“ [18].

Așadar, după S. Berejan, avem a face cu două sufixe, distinctibile atît prin formă, cît și prin etimologie, respectiv *-ie* și *-iune.* Lingvistul chișinăuean subli-

---

[12] *Ibidem,* p. 13.
[13] R. Todoran, *art. cit.,* p. 212.
[14] *Ibidem.*
[15] S. Berejan, *Perechi corelative de substantive,* în „Cultura Moldovei“, 6 feb. 1964, nr. 11 (912), p. 3; S. G. Berejan, *Semantičeskaja ecvivalentanostj lecsičeskih ediniț.,* Kișinev, 1973, p. 261, 263, 266.
[16] S. Berejan, *Corelația dintre substantivele feminine...,* p. 11.
[17] *Ibidem,* p. 13.
[18] *Ibidem.*

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

niază că „atît substantivele în *-ie*, cît și cele în *-iune* au o vechime mare, limba moștenind din latină o serie întreagă de substantive cu aceste terminații (*lixiva* > *leșie, fimbia* > *frînghie, rogationem* > *rugăciune, titionem* > *tăciune*)"[19]. Privind astfel lucrurile, Silviu Berejan consideră că substantivele neologice de acest tip au fost integrate firesc în serii deja existente în limba română veche. Desigur, explicația a fost favorizată de conceperea terminației cuvintelor împrumutate în formele *-ie* și *-iune*. Dar, dacă nu se poate pune la îndoială sprijinul terminațiilor vechi în adaptarea cuvintelor neologice împrumutate, nu se poate admite totuși că s-a produs o asimilare a terminațiilor acestor cuvinte la terminațiile vechi, limba literară și conștiința lingvistică operînd o separare evidentă între elementele vechi și cele neologice.

Fără îndoială, existența în limba română a altor substantive în *-ie* a favorizat adaptarea fără a se forța sistemul morfologic românesc, dar faptul că această adaptare s-a făcut la declinarea a treia se explică mai întîi prin statutul substantivelor în *-(t)io, -(t)ionis* din latină. Pe de altă parte, în latina savantă, unele dintre aceste substantive erau trecute și la declinarea întîi, potrivit informațiilor oferite de dicționarul lui Du Cange [20]: *conditia, consecutia, conventia, divisia.* Dimitrie Cantemir, care introducea în română substantive în *-(t)ie*, adapta în același timp și substantive latinești în *-antia, -entia* (de declinarea întîi), pe care le încadra tot la declinarea a treia *(conștienție, experiențția, substanția, țircumstanții)*. Se observă, așadar, o supralicitare a declinării a treia, din care făceau parte și abstractele provenite din infinitivele verbale sau cele cu sufixul *-ie*. Dacă Dimitrie Cantemir ar fi luat cuvintele *condiții, interiecție, pretenție* din rusă sau din altă limbă slavă, el ar fi indicat în a sa *Scară a numerelor și cuvintelor tîlcuitoare* a *Istoriei ieroglifice* asemenea surse, cum o face în cazul altor cuvinte. Dar, la toate aceste elemente lexicale, marele învățat indică că le-a luat direct din latină („lăt[inie]"). Aceeași origine o au desigur și alte substantive întrebuințate de el: *disputație, continuație, orație.*

Sînt destule temeiuri, deci, să manifestăm rezerve față de justețea explicației prin rusă a românescului *-(t)ie* în cazul lui Dimitrie Cantemir, a reprezentanților Școlii ardelene și a multor altor învățați din Principate sau din Transilvania. Nu se poate totuși contesta faptul că ar putea exista situații în care influența rusească a avut un rol, dar aceste situații sînt rarisime. De aceea, este important să se distingă exact între cazurile în care această influență a oferit într-adevăr un element limbii noastre și cele în care numai prin jocul întîmplării se pot stabili corespondențe sau similitudini între română și rusă. În acest spirit, concluziile lui Iorgu Iordan se bazează numai pe asemenea corespondențe, care

[19] *Ibidem*, p. 11–12.

[20] Domino Du Cange, *Glosarium mediae et infimae latinitatis*, vol. I–IV, Parisii, 1840–1846.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

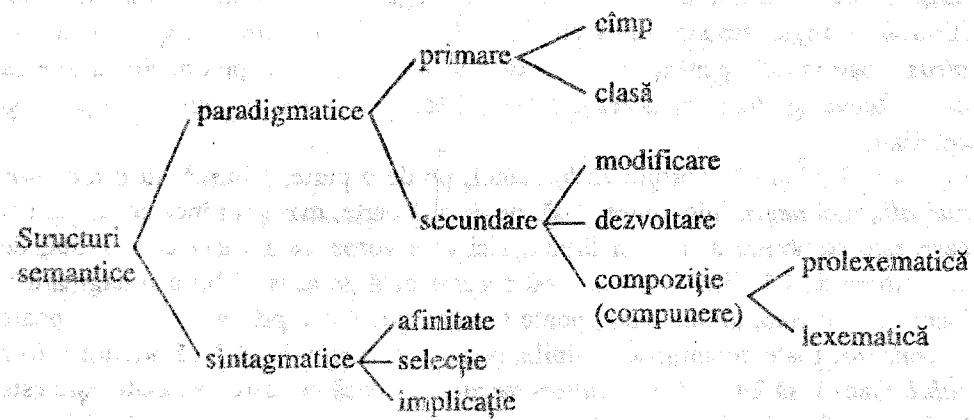
Trebuie atunci să hotărăsc în mod arbitrar, ceea ce se întîmpă de multe ori cînd nu avem nici un context, ca în traducerea uneori absurdă a titlurilor, cînd traducătorul nu ştie şi conţinutul cărţii. Deci, în acest sens, avem structuri, relaţii interne în semnificaţia lexicală.

În semantica structurală mai dezvoltată – cea mai dezvoltată pînă în prezent – în semantica structurală a aşa-zisei Şcoli de la Tübingen, adică a mea şi a elevilor mei, deosebim următoarele tipuri de structuri sau de relaţii structurale, deci de structuri lexematice ale conţinutului lexical: mai întîi, structuri p a r a d i g m a t i c e, apoi structuri s i n t a g m a t i c e. Paradigmatic şi sintagmatic înseamnă aici ceea ce înseamnă în general în lingvistica structurală, adică structuri, cum se zice, *in absentia* sau apozitive şi structuri *in praesentia* sau de combinare, pe care le putem prezenta şi aşa: dacă A, atunci nu B, şi, cele sintagmatice, dacă A, atunci şi B. De exemplu, dacă găsim *roşu* în linia vorbirii, atunci acest *roşu* este interpretat printr-o raportare la o paradigmă, pe care o cunoaştem, a numelor de culori în limba română, şi ştim atunci că *roşu* nu e nici *galben,* nici *verde,* nici *albastru* ş.a.m.d. Ceilalţi termeni nu apar deci. Aici este un raport *in absentia;* dintr-o paradigmă se alege ceea ce vrem să spunem, însă alegem dintr-o paradigmă; aici, dacă vrem să numim o culoare, alegem din paradigma numelor de culori. Dacă am vrea, de exemplu, să spunem în limba ungară acelaşi lucru, atunci ar trebui să alegem dintre două forme de roşu, fiindcă în ungureşte sînt două culori cu totul diferite: *vörös* „roşu nevital" şi *piros* „roşu vital" ; pentru noi este exact acelaşi lucru, însă pentru limba ungară este altceva şi deci, în aceeaşi limbă, fiecare din aceste fapte se opune şi celuilalt.

Dacă găsim în vorbire *roib,* atunci, pe de o parte, ştim că nu e nici *sur,* nici *alb,* nici *negru,* nici *murg,* însă, pe de altă parte, mai ştim încă ceva, ştim şi care este combinarea dată în limbă; aici este vorba de această coprezenţă, de combinare dată în limbă, nu în mod necesar dată de această linie sintagmatică. Deci, dacă e *roib,* atunci e *cal,* poate fi *mînz,* poate fi *iapă,* însă e un *cal,* poate fi *armăsar,* toate denumirile posibile, poate fi şi o *mîrţoagă,* însă oricum *roib* e *calul.* Dacă însă întîlnim *se căsătoreşte* nu ştim dacă cel care se căsătoreşte este bărbat sau femeie, fiindcă amîndouă combinaţiile sînt posibile. Dacă găsim, *se mărită,* atunci ştim că e vorba de o femeie şi, dacă cumva nu e vorba de o femeie, femeia este atît de implicată prin limbă, încît asta înseamnă că îl considerăm pe acest ne-femeie ca fiind o femeie, dacă spunem că *Ion se mărită.* Aceasta este o combinare sintagmatică, o relaţie sintagmatică structurală. Seriile paradigmatice, structurile semantice paradigmatice pot fi p r i m a r e sau s e c u n d a r e. *Primar* şi *secundar* înseamnă aici ceea ce înseamnă în general în teorie, adică *primară* este acea noţiune care pentru a fi definită nu are nevoie de o altă noţiune (primar întotdeauna într-un raport); iar *secundar* este ceea ce

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

tocmai are nevoie în definiție de cealaltă noțiune. De exemplu, dacă vrem să definim ce înțelegem prin *cal*, dacă ne întreabă cineva ce e un cal, nu avem nevoie de *căluț* pentru definiție, pe cînd dacă cineva ne întreabă ce-i un *căluț* atuncea trebuie să-i spunem „este un cal mai mic" ș.a.m.d. Dacă ne întrebăm ce e *roșu*, ce putem spune? *Roșu* este, de exemplu, „culoarea sîngelui" sau „culoarea macului" ; dacă ne întrebăm ce este *roșiatic*, atunci spunem că e „o culoare care se apropie de roșu", deci avem nevoie de cealaltă noțiune. Există două structuri paradigmatice primare: c î m p (eu scriu întotdeauna cu î din i) și c l a s ă ; și există trei tipuri de structuri secundare pe care le vom numi m o d i f i c a r e , d e z v o l t a r e și c o m p o z i ț i e sau c o m p u n e r e , aceasta putînd fi la rîndul ei p r o l e x e m a t i c ă sau l e x e m a t i c ă . Să dăm tot tabloul complet: și pentru cele sintagmatice, există trei tipuri de structuri sintagmatice sau solidarități lexicale pe care noi le-am numit a f i n i t a t e , s e l e c ț i e și i m p l i c a ț i e . Pînă acum, adică timp de treizeci de ani de cînd ne ocupăm cu această semantică, n-am identificat, n-am descoperit alte structuri, ceea ce ne face să credem că acestea sînt structurile pe care le putem găsi în limbi; altfel de structuri nu s-au mai găsit. Numai în această semantică se prezintă toate structurile, în celelalte semantici, structurale chiar, se prezintă mai ales această structură de bază *cîmpul* și uneori și *clasa*, celelalte numai sporadic și fără delimitare exactă. Deci:

Ce sînt aceste structuri? C î m p u l este paradigma care rezultă din împărțirea unei zone continui de semnificat lexical între mai multe lexeme, prin opoziții directe imediate. De exemplu, verbele de mișcare, adjectivele pentru temperatură, numele de culori ș.a.m.d., ca în exemplele noastre.

C l a s a este o altă clasificare directă a realității, independentă de clasificarea în cîmpuri, anume o clasificare în cadrul unei categorii verbale (= de vorbire) de fiecare dată sau în cadrul unei clase deja delimitate într-o categorie verbală. De exemplu, la s u b s t a n t i v e , adică la l u c r u r i l e denumite de

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

La întrebarea ce i-a determinat pe corifeii Școlii ardelene să adapteze substantivele latine în *-(t)io* în forma *-(ț)ie* se poate răspunde prin aceleași argumente ca în cazul lui Cantemir, minus un posibil model slav (polonez sau rusesc) și adăugînd influența principelui moldav, atît de cultivat de marii ardeleni. De remarcat la acești învățați și înrîurirea germană, care a produs unele adaptări divergente principiului general (precum *leghion* și *nație*).

Un mare învățat muntean de atunci, Ienăchiță Văcărescu, dădea neologismelor de acest tip, la începutul secolului al XIX-lea, o formă similară aceleia din italiană : *congiunțione, construțione, interiețione, propoziționе;* și, la fel, Toader Școleriu : *leționе* [27], Modelul unor astfel de adaptări nu a fost urmat însă de un grup prea mare de învățați români și ilustrează mai degrabă nerespectarea unui principiu de omogenizare a influențelor ce se exercitau atunci asupra limbii.

Nu se poate omite din această discuție poziția învățatului bănățean Paul Iorgovici, ale cărui *Observații de limba românească* (Buda, 1799) au fost republicate de Ion Heliade-Rădulescu, răspîndindu-se astfel în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea opțiunile sale în problema neologismelor. La Iorgovici, glosările indică clar sursa latină a împrumuturilor sau a cuvintelor vechi luate în discuție : *nație (natio)* IoO,17, *rogaciune (rogatione)* IoO,17. În *Secția II. Exemplurile* a lucrării, se explică formarea substantivelor latinești în *-tio* (care „în cazul ablativ" devine *-tione*) de la supinele verbale latinești și se precizează că „după pronunția noastră" acesta sună *-ciune* (IoO, 35-36). Din acest moment este deschisă calea tendințelor de unificare a sufixului neologic cu cel vechi, învățați de mai tîrziu (în primul rînd T. Cipariu, A. T. Laurian și A. Pumnul) oferind diferite soluții în acest sens. Exemplele date de Iorgovici, traduse în latină și în germană și definite în română, reprezintă în marea lor majoritate adaptări în forma *-(ț)ie* : *adiție* IoO,44, *aversie* IoO,43, *compoziție* IoO, 61 *emisie* IoO, 52, *misie* IoO, 52, *noție* IoO, 55, *omisie* IoO, 53, *promisie* IoO, 53, *remisie* IoO, 53, *stație* IoO, 66, *tradiție* IoO, 46, *versie* IoO, 43, *vizie* IoO, 40 etc. Asemenea cuvinte au drept corespondent latin un substantiv în *-(t)io*. În alte cazuri, pentru un astfel de corespondent, sînt oferite adaptări în *-ciune* : *accepciune* IoO, 49, *convenciune* IoO, 42, *ecscepciune* IoO, 49, *invenciune* IoO, 42, *percepciune* IoO, 50, *traducciune* IoO, 47. Care a fost motivul pentru care învățatul bănățean a dat această formă numai cuvintelor respective nu aflăm din lucrarea sa. Cert este că, la el, se găsesc explicații pentru evoluția concepției unor învățați ca A. T. Laurian, care a folosit întîi pe *-(ț)ie,* apoi pe *-(c)iune,* pe *-(t)ione* și pe *-(ț)iune,* ultimul în acord cu direcția manifestată tot mai intens după 1840, mai ales în cercul de la Blaj. La Iorgovici întîlnim și pe *vezație* IoO, 40, fără un corespondent latin, pentru *obligație* IoO, 50, corespondentul latin este *foedus,* în vreme ce *cognatio* este redat prin *comnație* și *cumneție* IoO, 55,

[27] Vezi G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare,* Iași, 1989, p. 76 și 117.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

franceză, știți, se spune din ce în ce mai mult *apprendre* și pentru „a învăța pe cineva" : *il lui a appris.* Sau, în limba română, exact paralel cu *a cumpăra – a vinde, a închiria;* și în celelalte limbi romanice tot așa, nu se știe direcția: *louer, achitare, alquilar.* În germană dacă este așa, → A adlativ, este *mieten* și dacă este așa, ← A este *vermieten,* exact cum se spune pentru „a cumpăra" *kaufen,* „a vinde" *verkaufen,* a cumpăra „încoace" și a cumpăra „încolo", adică adlativ – ablativ ș.a.m.d. Cum vedeți, aicea este vorba de clasificări date în limbă, care se văd în combinațiile pe care le prezintă aceste date. Pot avea și aceeași formă exact, însă atuncea coexistă; de exemplu, cînd nu există genuri gramaticale într-o limbă nu înseamnă în mod necesar că nu există genul lexical, clasa masculină sau feminină, unde s-ar putea prezenta foarte bine forme diferite sau combinații diferite pentru clasa masculină și clasa feminină, fără ca această diferență să se facă prin morfeme gramaticale în gramatică.

Structurile secundare sînt structurile care țin de formarea cuvintelor într-o limbă și anume, m o d i f i c a r e a este o structură, o relație lexicală minimală în limbă, care nu implică o funcțiune propozițională, o funcțiune în propoziție. Spunem altfel: totdeauna formarea cuvintelor este o gramaticalizare a vocabularului și cu această gramaticalizare, cuvîntul format e „restituit", ca să zicem așa, vocabularului și poate intra din nou în categoriile gramaticale respective. De exemplu, *fag* pluralizat și în același timp individualizat ca grup *făget* este apoi înapoiat vocabularului cu această pluralizare internă, și cuvîntul poate intra din nou în aceleași categorii, poate intra în categoria gramaticală caracteristică pentru categoria verbală respectivă; în acest caz, poate fi din nou plural, de exemplu, singular, ș.a.m.d., poate avea funcțiunile în propoziție care corespund acestei forme. În modificare, această gramaticalizare nu ajunge pînă la o funcție propozițională (în propoziție), ci este o gramaticalizare a faptului lexical ca atare. De exemplu, o cuantificare sau o particularizare precum *cal – căluț, masă – măsuță, roșu – roșiatic, galben – gălbui, a vedea – a prevedea, a face – a desface,* adică o cuantificare în sensul micșorării, măririi, diluării, parțializării etc. În modificare, nu se schimbă categoria verbală; verbul rămîne verb, substantivul rămîne substantiv, adjectivul rămîne adjectiv.

În d e z v o l t a r e , baza este considerată cu o funcțiune propozițională implicită, și cu această funcțiune propozițională implicită e „înapoiată" vocabularului; de exemplu, *a pleca – plecare,* nu numai verbul *a pleca* opoziționat aici, ci verbul *a pleca* ca predicat, cu funcție de predicat, sau *frumos – frumusețe,* nu numai *frumos* opoziționat aici, ci *frumos* ca nume predicativ, adică „a fi frumos" ; și așa se și analizează „faptul de a fi frumos"; „faptul de a pleca"; deci „de a pleca cineva"; ceea ce ne permite să reluăm prin aceste cuvinte formate tocmai predicatul: *Ioana era foarte frumoasă. Frumusețea ei...,* adică acest *era frumoasă,* acest predicat, e reluat. *Poimîne voi pleca de la Iași.*

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

Operă de colaborare a multora dintre învățații care au alcătuit pleiada Școlii ardelene, *Lexiconul de la Buda* din 1825 nu putea decît să ateste situații caracteristice concepțiilor acestora. Ca atare, predomină substantivele în *-(ț)ie* echivalate prin cuvintele latinești în *(t)io* : *convenție, deputație, invenție, porție, rație* etc. Este preferată însă forma *leghion,* tradusă prin lat. *legio,* germ. *die Legion,* it. *légion* (deci ei constatau o asemenea formă în italiană prin care, probabil, își argumentau opțiunea). Sînt însă și cîteva situații de dublete, precum *nație* și *nație, religie* și *relighion,* unde se acceptă atît forma de sorginte latină (care pornea de la *natio,* respectiv *religio*), cît și cea cu originea în germană (unde avem *die Nation, die Religion*). În unele cazuri este vizibilă însă și înrîurirea maghiară, *stație* fiind explicabil prin magh. *státzio,* iar *purgație* avînd în dicționar ca unic corespondent comparabil magh. *purgátzió.*

Tipul de adaptare în *-(ț)ie* este întîlnit curent și la învățații din Moldova și din Muntenia. Astfel, Lazăr Asachi întrebuința : *condițiilor* AsL, 277, *divizii* AsL, 265, *definiția* AsL, 267, *determinații* AsL, 235, 236, *observație* AsL, 263, *revoluție* AsL, 287 etc.; la fel, Vasile Vîrnav nota : *definiție* VîI, 13r, *relație* VîL, 115v, *speculație* VîL, 141v. Ținînd cont că Vîrnav traducea (prin intermediar grecesc) un autor francez, el realiza cu acest prilej o echivalare între fr. *-(t)ion* și rom. *-(ț)ie.* La învățatul Eufrosin Poteca cuvintele urmează același tip de adaptare : *condiție* PoM, 43r, *contradiție* PoF, 120. Prin cuvîntul *contradiție* se constată că, încă înainte de 1830, se crease deja modelul de adaptare și pentru cuvintele italiene în *-(z)ione,* care se adăuga la cel urmat de cuvintele din latină, germană și franceză. Se evidențiază, așadar, pe de o parte, o tendință accentuată a unificării modalităților de adaptare, indiferent de originea împrumuturilor, și, pe de altă parte, o unitate de direcție a învățaților din toate provinciile românești în adaptarea împrumuturilor care aveau corespondente latinești în *-(t)io.*

Această situație se va menține în mare parte și după 1830, dar, curînd după 1840, ceea ce reprezenta pînă atunci excepție de la o regulă generală începe să devină uneori principiu călăuzitor pentru opțiunea unor învățați sau pentru o perioadă din activitatea lor.

Eftimie Murgu, care a fost profesor la Iași și la București, adapta cele mai multe substantive latinești în *-(t)io* în forme cu *-(ț)ie: contradicție* MuF II, 165v, *demonstrații* MuF I, 77v, *descripția* MuF I, 6r, *inducția* MuF I, 202r, *relație* MuF I, 157r, *revelația* MuF I, 32v, *speculația* MuF III, 103r. În paralel, apar însă uneori variante în *-cione* (ca urmare a adaptării lat. *-tione* prin apropiere de *-ciune;* cf. *rogacioni* la Micu) și în *-(ț)ione* : *abstracție* MuF III, 6v și *abstraccione* MuF III, 74r, *condiție* MuF I, 148r, dar și *condicione* MuF III, 110r, 118r, 122v, 157v, *condițione* MuF III, 119v, 120r, *constituționele* MuF III, 161v, *nații* MuF I, 22v și *națione* MuF III, 157v (pl. *națioanelor* MuF II, 32v), *propoziție* MuF I, 139r și *propozicione* MuF III, 149r, *propozițione* MuF III, 119v, *reli-*

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

gione MuF III, 161v. Mai ales după 1845 însă, acest învățat folosește și adaptări în *-ciune* : *mahinăciunilor* MuS, 446, *opusăciunea* MuS, 456, *propoziciunea* MuF III, 158r, *protestăciunilor* MuS, 484. Din vechiul cuvînt *întrebare*, pe baza lat. *interrogatio*, este creat derivatul *întrebăciune* MuS, 499. De fapt, la acest învățat, se întîlnește și cea mai extinsă întrebuințare în paralel a infinitivelor lungi alături de substantivele în *-(ț)ie* : *abstracție* MuF I, 116v și *abstragere* MuF III, 74r, *afirmație* MuF I, 146r și *afirmare* MuF I, 91v, *argumentație* MuF I, 188r și *argumentare* MuF III, 163v, *reprezentație* MuF III, 73r și *reprezentare* MuF III, 31r. Fenomenul dublării prin infinitive lungi a substantivelor în *-ție* va avea urmări importante asupra limbii române literare moderne. Explicația lui constă, pe de o parte, în tendințele interioare ale limbii, care permiteau utilizarea substantivelor infinitive lungi pentru semnificarea abstractelor, și, pe de altă parte, la învățații formați în școli germane (cum este și cazul lui Eftimie Murgu), în modelul limbii germane, care are alături de împrumuturile neologice în *-tion* și derivate în *-ung* de la verbele corespunzătoare. Trebuie observat însă că, în acest timp și în perioadele care vor urma, nu se constată încercări semnificative ale învățaților români de a diferenția semantic substantivele în *-ție* și cele în *-re*. De altfel acest aspect al sinonimiei nu este prezent la mulți dintre oamenii de cultură de atunci, ei urmînd cel mai adesea modelul latino-romanic pe baza căruia preferau substantivele în *-ție* și pentru situațiile în care astăzi folosim infinitivele lungi. Astfel, la Petru Câmpeanu, succesorul lui Murgu la catedra din Iași, se întîlnește *abstracție* CâM, 22 în locul actualului *abstractizare*, *reprezentație* CâM, 5 în loc de *reprezentare* etc.

Un bănățean stabilit în Moldova, Damaschin Bojincă, folosea de cele mai multe ori aceleași forme în *-(ț)ie* : *adorație* BoA I, 190, *ambiția* BoA I, 191, *animadversie* BoD, III, *confusie* BoD, 56, *denunțiația* BoD, 52, *ediția* BoA I, 48, *incvisiție* BoA II, 38, *rebelie* BoA II, 11, *votisație* „votare" BoA II, 7, 15. Dar, la Bojincă, influența germană și cea italiană impune și alte forme pentru acest tip de substantive. Dacă la unii dintre corifeii Școlii ardelene se întîlneau asemenea situații (*leghion* și *nație*), la acest învățat numărul lor este mult mai mare: *cauționе* BoA II, 89, *divisione* BoA II, 125, și *divisioane* BoA II, 142, ambele sînt forme de plural și corespund actualului *diviziuni*, *istoria națiонului* BoR, 6, *aceste națione* BoR, 4, alături de *nație* BoR, 8, *ocasion* BoD, 42, 58, BoA I, 164, II, 9, dar și *ocasie* BoA I, 177, II, 97, BoR, 9, *ziceau orațioane* BoA II, 97. Se observă cu acest prilej nesiguranța în urmarea criteriilor de adaptare, nesiguranță care atinge cote maxime în cazul preluării lat. *legio*: *leghionul* BoA I, 26, 28, 38, *leghioanea* BoA II, 113, *leghionea* BoA II, 117, *o leghioane* BoA II, 178, *legioanelor* BoA II, 117, *două legioane* BoA II, 118.

Un fenomen interesant întîlnit la acest învățat și la mai mulți dintre contemporanii săi, mai ales cei din cercul Blajului, este glosarea infinitivelor lungi

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

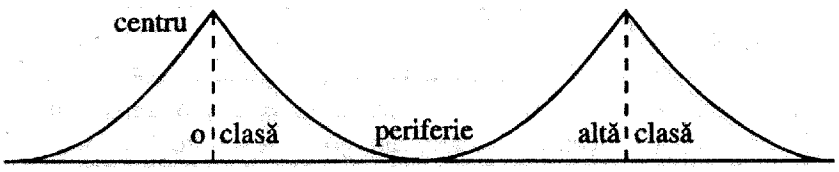
românești prin cuvinte latinești în *-tio* : *deosebirea (distinctio)* BoD, 30, *depurtarea (deportatio)* BoA II, 105, *probarea (probatio)* BoA II, 173. Indiferent de gradul de înrudire radicală a cuvîntului românesc cu cel latin, se face în acest mod proba că învățații de atunci operau deja cu transpunerea respectivelor cuvinte latine prin infinitive lungi, inițiind o concurență, rămasă pînă în zilele noastre, între acestea și corespondentele lor în *-(t)ie / -(t)iune*. Un alt fenomen relevat de asemenea glosări este cel al transformării analogice a latinescului *-tio* în *-ciune*: *de citățiune (de citatione)* BoA II, 85, *relegățiunea (relegatio)* BoA II, 105, *iurizicățiunea (jurisdictio)* BoA II, 36 (alături de *iurisdicție* BoA II, 38, 43). Dar, cuvintele în *-ciune* puteau apare și prin derivare de la vechi elemente lexicale, cum este *făptățiune* (BoA I, 157) sau *simțiciune* (pentru *sensatio)*, acesta din urmă întîlnit la Costachi Gane, contemporanul lui Bojincă, și la alți învățați, chiar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

La moldoveanul Gheorghe Săulescu, cuvintele în *-ciune* reprezintă fie elemente moștenite, fie derivări (de la verbe) pe terenul limbii române : *iertăciune* SăH I, 206 (< *ierta*), *prădăciune* SăH I, 178, 209, *schimbăciune* SăH II, 262, *sterpiciune* SăH I, 21, *turbăciune* SăH I, 109, 210 etc. Derivarea cu *-ciune* putea antrena însă numeroase categorii de cuvinte, cuprinzînd chiar și neologismele : *morbiciune de piele* SăH I, 130. Cînd se pune însă problema adaptării împrumuturilor, Săulescu redă latinescul *-(t)io* numai în forma *-(t)ie* : *acviziție* SăH I, 242, *afepție* SăG I, 169, *calculație* SăG II, 5, *colizie* SăG I, 14, *construcsie* SăG II, 1, *cesie* SăH I, 100, II, 271 și *țesie* SăH I, 50, 149, *disperație* SăH II, 10, *declinație* SăG I, 33 (în paralel cu *declinare* SăG I, 38), *elizie* SăG I, 23, *electie* SăH I, 173, *ficție* SăH I, 38, *încursie* SăG II, 1, SăH I, 75, *împresie* SăH I, 37, 129, *omisie* SăG II, 98, *pensie* SăH II, 453, *rație* SăH I, 24, *realizație* SăH II, 254, *sesie* SăH I, 174, II, 270, *succesie* SăH I, 17, 118, II, 279, *tratație* SăH II, 3. Face excepție de la această regulă doar cuvîntul corespunzător actualului *legiune* : *legheon* SăH I, 73, *legheoane* SăG II, 29, 159, SăH I, 73, 203. Această formă deosebită, care amintește de corespondentul german (Săulescu cunoștea germana) se înscrie într-o tradiție a redării exceptive a acestui cuvînt, tradiție stabilită prin scrierile reprezentanților Școlii ardelene. Săulescu era însă un latinist și marea majoritate a împrumuturilor întrebuințate de el își au obîrșia în latină.

Pentru Ion Heliade-Rădulescu, problema adaptării abstractelor latinești în *-(t)io* a rămas în atenție pe parcursul întregii sale activități culturale. Mai întîi, Heliade dădea tuturor împrumuturilor de acest fel forme în *-(t)ie*, contribuind, mai ales prin traducerile publicate în *Curier de ambe sexe*, la impunerea adaptării de acest tip și pentru substantivele franceze terminate în *-(t)ion*: *abstracție* HeC III, 261, *construcție* HeG, 8, 124, 127, *conversie* HeC IV, 192, *derivație* HeG, XVI, *ecsepție* HeG, 109, *nație* HeG, XXIII, HeC III, 267, *noție*

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

cuvîntului – prin extragerea trăsăturilor comune ale tuturor păsărilor, ci, prin asociație cu un anumit tip de păsări, din experiență; de exemplu, plecînd de la v r a b i e, de la r î n d u n i c ă, s-a dat și acest exemplu, de la v u l t u r. Deci, întîi vrabia, apoi rîndunica care e asemănătoare cu vrabia, apoi tot mai departe, pînă ce se ajunge și la pinguin și la struț, care sînt cu totul altfel și care, de exemplu, nici nu zboară, cum zboară vrăbiile. Și deci, din punct de vedere semantic, asta înseamnă că specia ar fi constituită întîi așa, prin asociație, plecînd de la un prototip, ceea ce înseamnă, în semantică, că trăsăturile comune nu sînt comune speciei întregi, că aceste trăsături pot fi mult mai puține; de exemplu, la început, la prototip era și a z b u r a, capacitatea de a zbura, la vrabie și la rîndunică și așa mai departe; mai tîrziu nu mai este, nu se mai prezintă acest fapt și avem și păsări care nu mai zboară. Deci specia ca atare nu este omogenă, ci se prezintă să zicem, cam așa:

cu un centru, cu un prototip și apoi cu zone marginale. După părerea D-nei Rosch, la faptele marginale s-ar putea să nu mai existe nici un singur element comun cu prototipul, numai fiindcă la început, de exemplu, erau trăsăturile [1], [2], [3], [4] și apoi, de exemplu, s-a prezentat prin asociație [5], însă nu mai era [1], apoi cu [2], [3], [4], [5] s-a asociat altceva; unde mai era și [6], [7] nu mai era [2] și așa, pînă la sfîrșit, am putea să nu mai avem nici un singur element, nici o singură trăsătură comună; ceea ce atunci înseamnă că nu există, în realitate, frontiere date, naturale, între specii, fiindcă se trece, în mod gradual, de la o specie la alta, nu numai că se prezintă cu un centru și cu o periferie. Atunci D-na Rosch a spus că îl contrazice, în sfîrșit, pe Aristotel, care credea că speciile sînt discrete, adică deosebite una de alta, și această psihologie a fost numită *cognitivă*, în forma ei semantică, a fost numită sau declarată „o revoluție antiaristotelică", nu numai în semantică, ci și în teoria cunoașterii, în teoria speciilor, în teoria universaliilor.

Acest lucru a fost susținut și de lingviștii care au adoptat această semantică. Acești lingviști se opun mai ales semanticii analitice, care încearcă să dea definiții ale conținutului printr-un număr anumit de trăsături și care adoptă pentru definiții numai t r ă s ă t u r i l e n e c e s a r e și s u f i c i e n t e. De exemplu, pentru p a s ă r e, numai ceea ce este comun tuturor păsărilor (și nu și faptul de a zbura), adică faptul că au pene, că au aripi, că depun ouă ș.a.m.d., însă nu și faptul de a zbura, fiindcă nu toate păsările zboară. Semantica

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

condiţiilor necesare şi suficiente, care în Statele Unite e mai mult a logicienilor şi a filozofilor decît a lingviştilor, a fost confundată de cei care au adoptat semantica prototipurilor şi cu semantica structurală, care şi ea este analitică (fără îndoială că numai cu privire la o singură structură semantică); despre celelalte structuri, se înţelege, această semantică a prototipurilor nu spune nimic. Adică e vorba numai de structura c î m p , acolo unde e definit semnificatul lexical al unui cuvînt, nu şi de toate celelalte relaţii, care de altfel nici nu s-ar putea face din punct de vedere prototipic. Şi anume, argumentele principale sînt: vorbitorii înţeleg speciile pe care le denumesc după această imagine, adică cu un centru şi cu o periferie; ei înţeleg că trecerea de la o categorie la alta e îndoielnică, că există fapte marginale. Şi, într-adevăr, vorbitorii înţeleg că anumite trăsături ţin de definiţia lingvistică a speciei chiar dacă nu se prezintă la toate faptele cuprinse în această specie; şi aproape toate argumentele lingvistice privesc atunci acest lucru, pe care îl putem explica prin p a s ă r e şi a z b u r a . Anume, se zice: deşi nu toate păsările zboară, iată că vorbitorul are această idee prototipică despre păsări şi întrebuinţează cuvîntul *pasăre.* Dacă nu se spune altceva, se înţelege că fiinţa, vietatea despre care se vorbeşte are şi capacitatea de a zbura. Căci se spune, de exemplu, – şi asta este aşa-numita p r o b ă a l u i „d a r“ , se poate spune: *E o pasăre, dar nu zboară,* nu spunem însă: *E o pasăre, dar zboară,* fiindcă atunci cînd spunem *dar nu zboară* negăm ceva la care ne aşteptăm; dacă-i pasăre, atuncea zboară şi deci putem specifica numai dacă nu zboară, pe cînd nu spunem *E o pasăre, dar zboară,* fiindcă nu ne aşteptăm la altceva, ne aşteptăm tocmai că fiind pasăre să zboare. Tot aşa, dacă spunem: *A, dacă aş fi o păsărică...* atuncea nu ne închipuim ca struţ sau ca pinguin, ci ca o pasăre care poate zbura. Tot aşa, dacă nu se spune contrariul, se înţelege că zboară, fiincă aceasta este pasărea tipică sau prototipică. Dacă, se spune, de exemplu: *Pasărea ajunse la...,* se înţelege că a ajuns zburînd; numai dacă n-ar zbura s-ar preciza.

S-a dat apoi acest exemplu: *Le soir nous arrivâmes dans un village (Spre seară noi ajunserăm într-un sat). L'église était fermée (Biserica era închisă).* Putem spune aşa ceva? N-am putea spune: *Le soir nous arrivâmes dans un village. Les magasins generaux étaient fermés,* fiindcă ne aşteptăm că un sat prototipic are o biserică, de obicei una singură; nu are însă magazine generale, şi deci n-am putea înlănţui aşa, fiindcă n-am putea întrebuinţa această anaforă textuală.

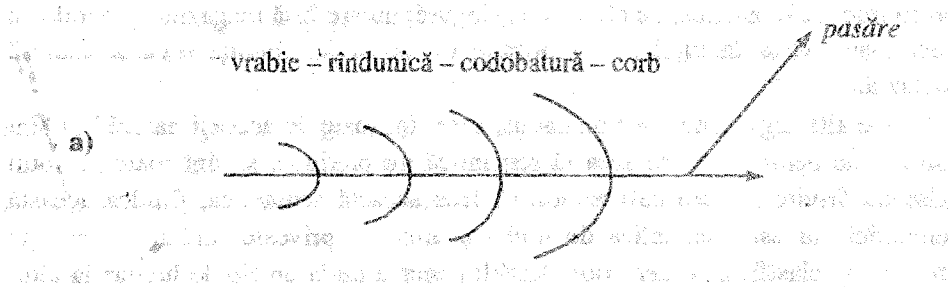
Ce alte argumente s-au mai adus, care sînt toate de aceeaşi natură? Şi sînt toate bune pentru ceea ce această semantică nu pretinde, şi sînt toate cu totul false cu privire la ceea ce pretinde că face această semantică, fiindcă această semantică nu este semantică de limbă şi nici nu priveşte limba, ci priveşte lucrurile şi clasificarea lucrurilor. Astfel: trecerea de la un tip de lucruri la altul

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

este fără îndoială graduală, poate fi graduală, fiindcă speciile nu ne sînt date ca specii discrete prin experiența noastră; deci aceasta privește lucrurile nu semnificațiile. Cînd spunem că nu putem pune o frontieră precisă între z i și n o a p t e, asta nu înseamnă că semnificația „zi" și „noapte" sînt vagi, ci dimpotrivă, tocmai fiindcă avem aceste semnificații ca semnificații foarte clare, înțelegem că în obiecte nu putem stabili o limită, fiindcă întîlnim și trăsături ale zilei și trăsături ale nopții. Faptul că nu putem stabili o limită reală între zi și noapte, în sens obiectiv, nu înseamnă deci că semnificațiile „zi" și „noapte" ar fi vagi, neprecise, ci tocmai dimpotrivă. Și aceasta ordonează lucrurile care, ca atare, pot fi haotice, fără limite precise. Însă cînd vorbim despre *noapte* sau despre *zi* știm despre ce vorbim.

Tot așa, în acest fel, cu acest nucleu se pot prezenta lucrurile ca atare, însă numai fiindcă avem deja o semnificație, adică numai fiindcă avem deja cuvîntul *pasăre* ne putem întreba și cum e specia care-i corespunde. Și spunem: Da, sînt foarte multe păsări, care zboară și sînt apoi altele care nu zboară, și spunem că aicea sînt mai multe trăsături, fiindcă specia nu se află toată împreună cu nucleul la mijloc (vezi schema de la p. 92).

O vedem așa numai printr-o operație secundară, tocmai întrebîndu-ne: și la ce se aplică *pasăre?* și atunci punem noi la mijlocul speciei, aici, acest prototip, fiindcă nu-l avem în experiența noastră așa, nici nu avem experiența clasică. Și cînd se spune că aceste clase se formează prin asociație se greșește și din punctul de vedere al psihologiei și, mai mult, din punctul de vedere al logicii și, se înțelege, că din punctul de vedere al limbajului cu atît mai mult, fiindcă dacă trecem de la „vrabie"; la „rîndunică"; la „codobatură" ș.a.m.d., trecem pe aceeași linie, și deci am spune: *Rîndunica e un fel de vrabie, codobatura este un fel de rîndunică, care la rîndul ei e un fel de vrabie.* Nu e vorba de această asociație, ci este vorba de a trece de la v r a b i e la p a s ă r e, care se află la alt n i v e l, nu la același nivel. Deci prin asociație cu „vrabie" nu s-ar putea forma niciodată nivelul „pasăre", care înglobează și pe „vrabie" ; deci se trece la alt nivel, ca în schemă, b):

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

aceste limbi. El arată apoi că „un us atît de lățit la cei vechi cu terminațiunea *-ciune* poate fi argumentat îndestulit în contra celor ce încă tot se mai înfioară cînd o văd restituită în scrierile celor mai noi" [33]. El precizează însă că scrie, *comunicatiune,* deși limba veche îi oferă argumente pentru *cumenecăciune,* deoarece înțelege să românizeze „numai pe jumătate" [34] un împrumut.

Filologul din Blaj și-a exprimat părerea și în ceea ce privește pe *-(t)ione* (ortografiat de obicei *-(t)ione*), pe care unii învățați, între care cel mai reprezentativ este A. T. Laurian, îl foloseau la substantivele neologice. El constată că „limba românească nu cunoaște decît terminațiunea *-une* și de *-one* nu se află urme" și „etimologia limbei nu recere atare inovațiune" [35], fiind „numai o imitațiune fără vreun motiv bazat pe etimologia limbei românești" [36]. Limba română, care își are originea în latina populară, nu a putut avea vreodată asemenea terminație, căci, arată Cipariu, autorii latini au constatat că silaba *un* era mai familiară decît *on,* iar folosirea acesteia din urmă este tîrzie [37].

Prin urmare, acest învățat este în favoarea unei adaptări a împrumuturilor prin modificarea sufixului neologic, admițînd o soluție de compromis, care respingea atît înlocuirea sufixului neologic cu *-(ț)iune,* cît și preluarea lui ca atare. În acest mod, Cipariu a argumentat legitimitatea folosirii lui *-(ț)iune* în cazul neologismelor respingînd oricare alte soluții.

În general, după 1860, învățații români manifestă o mai mare consecvență în adaptarea sufixului *-(t)io* și, în același timp, utilizează un număr mai mare de substantive de acest tip, încît, ținînd cont de extinderea adaptărilor în forma *-(ț)iune,* este explicabilă impresia resimțită de unii intelectuali de atunci că ar exista în limbă o supraabundență (intolerabilă) de *-țiuni.* Deși foarte mulți intelectuali de la jumătatea secolului trecut au urmat modelul latiniștilor (al lui Cipariu în primul rînd), au existat atunci și personalități culturale care au manifestat o atitudine rezervată în această privință. Profesorul bucureștean Ion Zalomit, de exemplu, care publica la 1852 traducerea unui manual francez de filozofie, menține în cea mai mare parte forma *-(ț)ie,* chiar și pentru situațiile în care astăzi avem *-(ț)iune* : *aserție* ZaF, 109, *divisie* ZaF, 32, *esperimentație* ZaF, 86, *ficție* ZaF, 44, *individualisație* ZaF, 44 etc. Dar, asemenea forme sînt uneori dublate de cele în *-(ț)iune* : *estensie* ZaF, 58 și *estensiune* ZaF, 86, *nație* ZaF, 111 și *națiune* ZaF, 164. Și în cazul lui Zalomit, infinitivele lungi sau, mai degrabă, substantivele în *-re* concurează pe cele în *-(ț)ie* (de altfel, și acest învățat făcuse școală germană) : *demonstrare* ZaF, 110 și *demonstrație* ZaF, 95,

[33] *Ibidem,* p. 10.
[34] *Ibidem,* p. 102.
[35] Timotei Cipariu, *Opere,* vol. II, București, 1992, p. 412.
[36] *Ibidem,* p. 413.
[37] *Ibidem.*

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

a zbura pentru *ave*, („pasăre" în spaniolă), însă *Dicționarul Academiei*, da! Spune: Animal ș.a.m.d. cu două aripi, care, de obicei, zboară; *de cele mai multe ori* zboară, adică există și cele care nu zboară.

Însă cînd înțelegem, înțelegem totdeauna în acel sens care ne interesează pe noi, nu înțelegem trăsăturile prototipice și nici măcar cele necesare pentru definiție. Dacă spunem: *Dau de mîncare la păsări*, nu înțeleg că dau de mîncare vrăbiilor și dacă spun: *Cresc păsări*, tot așa, nu înțeleg că eu cresc vrăbii. Și dacă spun: *Aș vrea să fiu o păsărică*, nu înțeleg că aș vrea să depun ouă, ci înțeleg ceea ce își poate dori o ființă umană, că ar dori să zboare, să se strecoare, colea, și s-o sărute pe fetiță, cînd doarme, să intre pe fereastră ș.a.m.d., adică nu tot ceea ce este prototipic, ci altceva. Și cînd se spune că există această anaforă textuală, încît putem spune: *Într-un sat biserica era închisă*, asta o spunem nu numai în limba franceză, ci o spunem și în limba română, și în limba germană, și în limba spaniolă, și în limba italiană, peste tot unde în sate, în comunități creștine există de obicei o biserică și una singură. Însă, și în franceză și în celelalte limbi, dacă e vorba de un sat chinezesc, n-am putea spune că ajunserăm la Wang-Tang și biserica era închisă, fiindcă nu ne așteptăm ca un sat chinezesc să aibă așa ceva. Sau dacă vorbim de un sat din Congo, de un sat african, nu vom spune că biserica era închisă; și nici dacă am vorbi de un sat din Canada franceză n-am spune: *Biserica era închisă*, ci atunci precizăm care din ele, fiindcă, de obicei, canadienii au două sau trei, una catolică, una anglicană și, eventual, una protestantă. Deci, nu depinde acest fapt de cuvîntul *sat*; pot spune foarte bine, vorbind de Paris care nu mi-a plăcut: *Paris est un village*, fiindcă m-am plictisit acolo, dar asta nu înseamnă că dumneavoastră înțelegeți că Parisul are o biserică și una singură. Deci nu e vorba de un fapt prototipic pentru *village*, ci de o proprietate a satelor în anumite spații istorice și anumite comunități.

Ceea ce înseamnă că toate aceste lucruri nu sînt semantice, nu țin de semantica limbii, ci – și aceasta este contribuția importantă a semanticii prototipurilor, de care această semantică nu e conștientă – țin de interpretarea textelor, fiindcă nu vorbim numai cu limba, cu sistemul lingvistic, ci vorbim, în afară de faptul că vorbim, și cu tot corpul, vorbim și cu toată cunoașterea lucrurilor și cu toate ideile despre lucruri și cu tot ce credem despre lucruri și cu toate imaginile pe care le avem despre lucruri, și cu toate contextele, nu numai explicite, ci și implicite. De aceea, această semantică a prototipurilor e valabilă și faptele relevate sînt într-adevăr importante, chiar și această probă a lui „dar", ca o contribuție la hermeneutică, la interpretarea textelor. Se știau aceste fapte de mult, intuitiv, și fiecare profesor de liceu care interpretează un text înțelege în sensul dat mai sus enunțul: „Aș vrea să fiu o păsărică". Însă aicea au fost sistematizate faptele și aceasta este contribuția ei reală.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

impacatiune, imputatiune, intregătiune, lasatiune, luminatiune, miratiune, molitiune, mortatiune, orbitiune etc [40].

De fapt, terminația *-tiune* (cu pronunția *-țiune*) nu reprezenta decît o românizare a lui *-tionem* după *-ciune*. Cînd citează situații din textele vechi, Cipariu arată implicit că acest *-tiune* nu este decît *-ciune*, care era foarte productiv în limba veche. Dar, scriind cu *-tiune* atît cuvintele vechi, cît și neologismele latino-romanice, se putea crea impresia că acest învățat dorea să unifice sufixul vechi cu cel nou. Ținînd cont însă că Cipariu atribuia ortografiei un rol unificator care nu presupunea numaidecît și o modificare a rostirii (o asemenea modificare reprezentînd un obiectiv mai îndepărtat), devine clar că *-tiune* ortografia în cuvintele vechi pe *-ciune*, iar în cuvintele noi reprezenta pe *-țiune*, fapt relevat, de altfel, de recenta ediție a marelui latinist .

Dacă la Cipariu redarea lui *-ciune* prin *-tiune* era în primul rînd o problemă de ortografie, la alți învățați sufixul vechi este realmente contopit cu cel nou, precum *rugățiuni* în loc de *rugăciuni* la Ion Ghica.

Alți învățați însă, subordonînd adaptarea neologismelor modelului cuvintelor moștenite, au considerat că unificarea trebuia făcută prin extinderea folosirii sufixului *-ciune*. Opinia aceasta a avut un număr însemnat de aderenți mai ales în Transilvania și în Moldova, dar punerea în practică a unui astfel de principiu nu a fost totuși la nici un învățat suficient de consecventă, unii dintre ei modificîndu-și în timp opțiunile. Cert este că, la jumătatea secolului al XIX-lea, exista o mare nesiguranță în folosirea neologismelor care au corespondente latinești în *-(t)io*, iar lucrările lexicografice care au apărut atunci oglindesc această situație.

La 1948, apărea la București un dicționar de dimensiuni reduse, alcătuit de I. D. Negulici [41], în care se dădeau de cele mai multe ori echivalentele latinești pentru cuvintele înregistrate, cu intenția vădită de a explica în felul acesta cuvintele românești sub aspectul înțelesului și, mai ales, al provenienței. Ca dicționar de împrumuturi neologice („vorbele străbune repriimite... și ... toate ce sînt a se mai priimi"), această lucrare conține un număr mare de cuvinte cu terminația *(-ț)ie*, cărora le sînt alăturate corespondentele latinești în nominativ : *abdicație-abdicatio, acție-actio, alusie-alusio, aserție-assertio, convicție-convictio, defecție-defectio, digresie-digressio, nație-natio, ocazie-occasio, pensie-pensio, posesie-possessio, rație-ratio* etc. Foarte adesea însă, Negulici opune corespondentului latin două forme românești, una în *-(ț)ie* și alta în *-(ț)iune* : *accesiune, accesie-accessio, chestiune, chestie-quaestio, facție, facțiune-factio, noție, no-*

[40] Timotei Cipariu, *Principia de limba și de scriptura*, Blasiu, 1866, p. 218–223.

[41] I. D. Negulici, *Vocabular român de toate vorbele străbune repriimite pînă acum în limba română și de toate cele ce sunt a se mai priimi d'acum inainte și mai ales în științe*, București, 1848.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

țiune-notio, previzie, previziune-praevisio, secție, secțiune-sectio etc. O situație precum : *anticipație-anticipatio* și *anticipațiune-anticipationis*, în ambele cazuri definiția fiind aceeași, dovedește că I. D. Negulici se afla sub influența lui Ion Heliade-Rădulescu, care admitea cele două forme de adaptare ca echivalînd caracterul imparisilabic din latină. Direcția aceasta nu este însă urmată consecvent, căci, multe substantive de acest tip au consemnată în dicționar numai forma în *-(ț)ie*, iar unele au înregistrată numai forma în *-(ț)iune*. Cînd se optează pentru cea de-a doua formă, echivalarea prezintă aspecte variate: *comisiune*, tradus prin *mandatum*, *compasiune*, tradus prin *miseratio*, *inflesiune-inflexio*, *misiune-missio*, *pasiune*, fără traducere, *precisiune*, fără traducere, *regiune-regio*, *sancțiune-sanctio*, *secrețiune-secretio*, *stațiune-statio*. Deși oferea numai echivalente latinești neologismelor din română, Negulici avea în vedere, fără îndoială, și situațiile din franceză, fapt dovedit de traducerea destul de frecventă prin cuvinte latine fără terminația *-(t)io* sau de absența chiar a unor corespondente latinești, sensurile sau cuvintele respective urmînd în română aspecte din franceză, iar nu din latină.

Negulici înregistrează verbele la infinitivul lung (în *-re*), formă apropiată infinitivului latin, dar, deși definițiile sînt pentru verb, el indică uneori că în limba română forma în *-re* are și valoare de substantiv (așa procedează în cazuri precum : *aprocsimare, argumentare, asociare, centralisare, cauterisare* etc.). Cum ar fi arătat definițiile acestor substantive dacă ar fi fost tratate separat ni se sugerează prin definirea unor cuvinte în *-(ț)ie : colonisație – fapta de a colonisa, infusie – fapta de a infusa* etc. Prin urmare, este clar că între substantivele în *-re* și cele în *-(ț)ie* era concepută o echivalență semantică sau măcar o distribuție de sensuri foarte apropiate. La aceeași concluzie duc și glosările de tipul *aerificare (aerificatio)*. Trebuie menționat apoi că, în dicționarul lui Negulici, traducerea printr-un cuvînt în *-(t)io* se aplică și unor substantive românești în *-itate* : *anterioritate-antecessio, compacitate-compactio*. Asemenea discordanțe dintre cuvîntul românesc și cel latin nu sînt însă suficient de numeroase pentru a înlătura ideea că acest învățat vedea în elementele lexicale în *-(t)ie / -(t)iune* descendenți ai substantivelor latinești în *-(t)io / – (t)ionis*.

Un moldovean, Th. Stamati [42], cuprindea în dicționarul său, apărut în anul 1851, atît variante în *-ție*, cît și în *-ciune*, dovedind că înregistrează ceea ce i se oferea în scrierile intelectualilor vremii, fără a avea o atitudine anumită în problema adaptării neologismelor respective : *aboliție, aboliciune; acție, acciune; divinație, divinăciune; emoție, emociune; incvisiție, încviziciune; înclinație, înclinăciune; moție, mociune; predilecție, predilepciune; variație, variaciune* etc. De multe ori, Stamati introduce printre aceste forme și pe cele în *-re* :

[42] Th. Stamati, *Disionăraș românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles*, Iași, 1851.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

ISTORIA ŞI FAZELE ISTORICE ALE LINGVISTICII ROMANICE

Fără îndoială că din prima conferință ați înțeles cu toții că la baza oricărei lingvistici se află totuși filozofia limbajului și că nu există știință fără o filozofie, cel puțin fără o filozofie implicită, mai mult sau mai puțin intuitivă.

Eu m-am străduit să transform această bază implicită tocmai într-o bază explicită, să arăt care a fost filozofia limbajului și care mai este filozofia limbajului din punctul de vedere al lingvisticii.

Acuma trecem la lingvistica romanică.

L i n g v i s t i c a r o m a n i c ă este studiul limbilor romanice, adică de la portugheză pînă la limba română, mai ales studiul acestor limbi ca studiu comparat, ori cu baza limbilor romanice, cu limba latină, cu faza ei numită latina vulgară (care nu era deloc „vulgară"), ori comparate aceste limbi romanice între ele.

În cursurile ținute la Tübingen, de istoria lingvisticii romanice, eu împart lingvistica romanică în cinci epoci, care sînt următoarele:

I. Prima, de la începuturile ei, din secolul al XIII-lea pînă la 1492, adică pînă la gramatica lui Antonio Nebrija;

II. A doua, de la 1492 – luăm aceste date ca fiind semnificative în istorie – pînă la 1601, pînă la cartea lui Celso Cittadini, despre originile limbii italiene, ale limbii toscane;

III. Epoca a treia, de la 1601 pînă la 1818, pînă la apariția cărții lui August Wilhelm Schlegel, despre limba și literatura provensală (scrisă în franceză);

IV. A patra, de la 1818 la 1890, de la August Wilhelm Schlegel pînă la *Gramatica comparată a limbilor romanice* a lui W. Meyer-Lübke;

V. A cincea, de la 1890 încoace, adică de la *Gramatica comparată* a lui Meyer-Lübke pînă în prezent.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

acestora şi că, în principiu, el nu avea motive să prezinte lucrurile altfel decît erau în realitate.

Desigur, s-ar putea lua în discuţie şi alte dicţionare apărute pe la jumătatea secolului al XIX-lea, multe dintre ele fiind bilingve (cele mai multe raportînd cuvintele româneşti la cele din germană şi din franceză) şi rămînînd de obicei la indicarea cuvintelor în forma cu *-(ţ)ie*. Este necesar însă să fie luat în discuţie în primul rînd un dicţionar de neologisme apărut la Bucureşti în 1862 şi avînd ca autori pe E. Protopopescu şi V. Popescu [43].

În anul 1950, Iorgu Iordan [44] analizează lucrarea celor doi bucureşteni şi se opreşte pe larg asupra substantivelor în *-(ţ)ie*, care se întîlnesc frecvent în paginile dicţionarului. Iordan reproduce declaraţiile autorilor făcute în prefaţă, potrivit cărora ei s-au folosit de dicţionare latineşti, greceşti, franceze şi româneşti apărute anterior şi stabileşte că ne aflăm în faţa unei lucrări dominate de principiile latinismului. Cu toate acestea însă, considerînd, fără a şi demonstra, că „în prima jumătate a secolului al XIX-lea, marea noastră furnizoare de cuvinte nouă, expresie a civilizaţiei aşa-zise apusene [!], a fost limba rusă" [45] [!!!], Iordan apreciază că sufixul *-ie* (de fapt *-(ţ)ie*) este rezultatul influenţei ruseşti, realizată „printr-o serie de împrumuturi ruseşti". „Deşi puţine, aceste împrumuturi au creat o adevărată normă pentru foarte numeroasele neologisme franţuzeşti şi latineşti, asemănătoare cu ele în ce priveşte formaţia (mai exact spus, identice, întrucît cuvintele respective din limba rusă sunt tot de origine latino-romanică) şi împrumutate de noi mai tîrziu" [46]. Deci, *puţinele* împrumuturi din rusă au creat norma pentru *„numeroasele* neologisme franţuzeşti şi latineşti" ! Presupunînd că fenomenul s-ar explica totuşi prin voinţa normativă, Iordan ar fi trebuit să arate cînd şi la cine, în istoria limbii române literare din prima jumătate a secolului al XIX-lea, s-a manifestat voinţa de a urma limba rusă sau de a prefera împrumuturile în forma prezentă în această limbă. Apoi, dacă rusa a fost „marea noastră furnizoare de cuvinte nouă", de ce împrumuturile de aici sînt „puţine"? Oricum am analiza situaţiile, opinia lui Iordan este contrazisă de toate principiile care funcţionează în istoria limbilor literare, cele mai importante fiind *cauza obiectivă*, evoluţia naturală, incluzînd aici şi influenţele, care au ca temei cantitatea, şi *cauza subiectivă*, care presupune orientarea

[43] E. Protopopescu & V. Popescu, *Nou dicţionar portativ de toate zicerile radicale şi streine reintroduse şi introduse în limbă, cuprinzînd şi termeni scientifici şi literari*, vol. I–II, Bucureşti, 1862.

[44] Iorgu Iordan, *Un dicţionar de neologisme româneşti din anul 1862*, în SCL, I (1950), p. 57–78.

[45] *Ibidem*, p. 59, nota 1.

[46] *Ibidem*. p. 64.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

de principiu sau intervenția legiuitoare, ce au ca temei calitatea. Nu este deci de mirare că obsedanta origine rusească a lui *-(ț)ie* din concepția lui Iordan [47] nu reușește o explicație întemeiată și coerentă a fenomenului. Mai mult, Iordan însuși arată că adaptarea latinescului *-(t)io* în forma *-(ț)ie* este, de altfel, în firea lucrurilor, căci dacă n-am fi împrumutat din rusă pe *administrație*, ci l-am fi luat direct din latină, aspectul acestui cuvînt ar fi fost același [48]. Cum a procedat și altădată, acest lingvist vorbește apoi de un sufix *-ație* [49], „alipit la o temă verbală", ca și cum acesta ar fi altceva prin origine și statut decît anterior amintitul *-ie* (adică *-(ț)ie*). De data aceasta, nu se mai propune o etimologie pentru sufix și nici nu se precizează că nici el nu funcționează ca atare pe terenul limbii române, căci, în exemplele oferite, el nu realizează derivări, ci apare în cuvinte împrumutate ca atare.

Cît privește dicționarul din 1862, realizat de E. Protopopescu și V. Popescu, se constată că majoritatea substantivelor care au corespondente latinești în *-(t)io* sînt adaptate cu terminația *-(ț)ie* și circa 50 % dintre ele au alăturate, în paranteze, cuvintele latine corespunzătoare : *abjecție, ascensie, cuestie, delație, digresie, dimensie, diversie, divizie, ficție, inversie, moție, omisie, presie, sesie* și *cesie* (lat. *cessio*), *decisie* (lat. *decisio*), *cohesie* (lat. *cohaesio*), *optație* (lat. *optatio*), *suspicie* (lat. *suspicio*). De cîteva ori se încearcă chiar încadrarea la declinarea întîi prin terminația *-(ț)iă* : *dedicație, deducție*, uneori echivalentul latinesc este explicat prin verbul corespunzător, care-i stă la bază, dar, deseori, chiar verbul latin explică, în paranteză, cuvîntul românesc. Se întîlnesc însă și cazuri în care forma în *-(ț)ie* este dublată de una în *-(ț)iune*, ambele forme avînd aceeași definiție : *acție* și *acțiune, rație* și *rațiune* (la care se adaugă franțuzismul *rezon*), *sancție* și *sancțiune*. Aceleași dublete trebuie desigur presupuse și în situațiile notate : *comuniune, -ie* (lat. *communio*), *compasiune, -ie*. Formații în *-(ț)iune*, fără a fi dublate de altele, sînt în număr redus, dar nu „numai trei", cum credea Iordan [50] : *flecsiune, fușiune, pasiune, regiune* (lat. *regio*), *uniune, visiune* (lat. *visio*).

Acest dicționar de neologisme înregistrează de multe ori, împreună cu substantivele în *-(ț)ie*, și sinonime în *-re* (infinitive lungi), în *-agiu* (strămoșul actualului *-aj*), în *-itate* sau alte derivate de la verbe (de obicei împrumutate ca atare de limba română): *balotație* și *balotagiu, celebrație* și *celebrare* (lat. *celebratio*), *designație* și *designare, destinare* și *destinație, determinare* și *determinație, conecsie* și *conecsitate, consultație* și *consult* etc. Asemenea corespon-

[47] În același număr al revistei (SCL I 1950), Iordan insistă asupra problemei repetîndu-și opinia și cînd recenzează un dicționar rusesc (p. 102).
[48] Iorgu Iordan, *Un dicționar...*, p. 64.
[49] *Ibidem*, p. 68.
[50] *Ibidem*. p. 65.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

documentelor (aici îl avem pe Muratori, în Italia). În același timp, această epocă se caracterizează prin faptul că învățarea limbilor romanice trece de spațiul ei istoric, adică din țările romanice și, de fapt, și din Anglia, mai ales spre Germania și spre alte țări nordice sau orientale. Germania (prin Germania înțeleg țările de limbă germană, dar mai ales Germania) este țara care pare a se pregăti pentru a deveni centrul lingvisticii romanice, deocamdată prin acumularea de cunoștințe despre limbile romanice. Ea devine singura țară care are instrumentele de bază pentru studiul fiecărei limbi romanice, adică gramatică – eventual ortografie, înțeleasă și ca fonetică – și dicționar pentru fiecare dintre limbile romanice, chiar, în parte, și pentru limba română.

Tot în această epocă se completează panorama limbilor romanice; la cele bine cunoscute, italiana, franceza și spaniola (sau hispanica, fiindcă, de obicei se pune și portugheza împreună) se adaugă acuma, ca limbi autonome, limba română, – care urmează să fie studiată (de altfel, încă din secolul al XV-lea apar primele enumerări în care și limba română este una dintre limbile romanice), împreună cu alte trei, adică cu spaniola, franceza și italiana – și retoromana; româna se studiază prin Cantemir, iar retoromana prin Planta, care era bibliotecar la Londra. E foarte interesant – dacă-mi permiteți o mică digresiune -că Planta, în mica broșură pe care o publică despre romanșă, despre retoromană, îl citează și pe Cantemir și spune că este evident că limba despre care vorbește Cantemir e o limbă soră cu retoromana.

E p o c a a p a t r a este epoca de mare dezvoltare a lingvisticii romanice, mai ales în Germania și mai ales în această formă, de gramatică comparată și de gramatică istorică. Bazele și ideile fundamentale ale gramaticii comparate fuseseră stabilite deja în această cărticică, *Observations sur la langue et la littérature provençale* de Schlegel, apoi, imediat după Schlegel, tot la Bonn (unde fusese profesor Schlegel), de Friedrich D i e z, care publică și prima gramatică comparată (prima importantă) și primul dicționar etimologic.

Să trecem așa, ca un fel de arc, de la D i e z pînă la M e y e r - L ü b k e, ceva mai tîrziu, la care găsim tot așa, gramatica comparată și, ceva mai tîrziu, dicționarul etimologic, din nou, care constituie încă dicționarul etimologic de bază pentru studiul limbilor romanice.

Limbile romanice sînt acuma studiate în toate țările romanice și în afară de aceste țări; se nasc catedrele de filologie romanică la universități și lingvistica romanică este, în această formă comparată, și modelul pentru alte gramatici comparate. Vom reveni imediat la această chestiune. Pentru limbile romanice a v e m o bază, latina vulgară, pe care o p u t e m reconstrui fiindcă avem latina clasică; pentru alte limbi n u a v e m această bază și trebuie s-o reconstruim în întregime și atunci modelul pentru reconstruirea unei limbi germanice comune sau a unei limbi slave comune este, în realitate, latina

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

vulgară, în măsura în care latina vulgară este cunoscută în mare parte din latina clasică, din latina literară.

În această epocă, care este epoca de aur a lingvisticii romanice, lingvistica romanică este şi, cum s-a spus, *magistra philologiae*, adică este învăţătoarea, este marele maestru al filologiei, modelul urmat de alte filologii, de alte gramatici comparate. Şi ideile în lingvistică, chiar în lingvistica teoretică, în această epocă, vin în mare parte din lingvistica romanică. Aici se nasc sau se dezvoltă disciplinele noi, ca de exemplu dialectologia; aici se văd, prin schimbările fonetice, legile fonetice, în primul rînd; în general, putem spune că ideile, şi ideea de reconstrucţie şi ideea de comparaţie ş.a.m.d., se bazează în mare parte pe lingvistica romanică şi în al doilea rînd pe lingvistica indoeuropeană. Lingvistica romanică în această epocă este o disciplină care priveşte totdeauna mai multe limbi romanice sau pe toate limbile romanice cunoscute, cel puţin pe cele literare, ca la Diez, sau şi dialectele şi limbile care încă n-aveau o literatură dezvoltată, ca la Meyer-Lübke.

În epoca a cincea, după Meyer-Lübke şi pînă astăzi, faptul cel mai important este că lingvistica romanică îşi pierde acest rol de întîietate între ştiinţele lingvistice. Mai răsare din cînd în cînd cîte o idee şi în acest domeniu, însă ideile noi şi mai ales disciplinele noi şi metodologia generală se nasc în afara lingvisticii romanice. În lingvistica romanică avem, fără îndoială, atlasele lingvistice şi geografia lingvistică, deşi în parte au existat precursori şi în lingvistica germanică. Tot aici, sau plecînd de la lingvistica romanică, se dezvoltă idealismul lingvistic şi stilistica, cu Vossler şi Spitzer, de exemplu. Totuşi ceea ce este acum determinant în lingvistică nu vine din lingvistica romanică; în această epocă, structuralismul vine în Europa de la Ferdinand de Saussure, deci din lingvistica indoeuropeană, în America de la Sapir şi de la Bloomfield, deci de la un indigenist şi de la un germanist (Bloomfield era în primul rînd germanist), fonologia vine de la Troubetzkoy, slavist şi caucazolog ş.a.m.d.; cînd urmărim marile figuri din secolul nostru, vedem că nu sînt în general romanişti, iar marile idei, marile concepţii provin din alte discipline, nu din lingvistica romanică.

În acelaşi timp, lingvistica romanică – şi prin natura lucrurilor, dat fiind că se dezvoltase prea mult – devine prea complexă şi,de aceea, acum tinde a reduce totul la un fel de introducere pentru studiul acestor limbi; se studiază apoi fiecare limbă în parte, ori numai partea medievală, dezvoltarea medievală pînă la dezvoltarea fiecărei limbi literare şi comune în parte; uneori, ca în Italia, de exemplu, filologia romanică se reduce numai la studiul, în universitate, al francezei vechi şi al provensalei vechi şi la o introducere în toate limbile romanice; altfel, pentru predarea celeilalte materii existau catedre speciale în afară de asta, adică exista o catedră pentru italiană, alta pentru spaniolă, alta

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

blăjeanul Ioan Rus, autor al unei ample lucrări de geografie [56], un teoretician și un practician al analogismului, care a fost atribuit, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și după aceea, aproape în exclusivitate lui Aron Pumnul. Analogia nu privește la Ioan Rus numai modul de adaptare a neologismelor, ci întreaga structurare a familiilor lexicale. Ca atare, întrucît *rogatio* a dat în românește *rugăciune*, care circulă alături de *rugă* și de *rugare*, atunci și de la lat. *vegetatio* Rus creează forma *vegezare*, bineînțeles cu sensul actualului *vegetație*. În acest mod, pentru lat. *rotatio* se vor recomanda atît *rotăciune*, cît și *rotare*, în vreme ce pentru *inscriptio* se oferă *inscripciune*, iar pentru *projectio*, *proiepciune*. Ioan Rus lasă însă și cuvinte „neaduse la forma românească", precum *constituție*, *răvoluție*, *răligie*. Se înțelege de aici că, spre mijlocul secolului trecut, existau încă păreri potrivit cărora *-(ț)ie* nu reprezenta soluția optimă de românizare a împrumuturilor în *-(t)io* și se explică astfel efortul declanșat în deceniul al cincilea și în cele următoare pentru rezolvarea problemei.

Schimbarea lui *-tio* din neologisme în *-ciune* a fost atribuită de posteritate lui Aron Pumnul, filolog tot de formație blăjeană, a cărui activitate s-a desfășurat la Cernăuți. Acest învățat și-a exprimat opinia în legătură cu această problemă în studiul *Formăciunea cuvintelor românești* (1856–1859) [57]. În concepția lui Pumnul, există un sufix *-iune* care realizează cuvinte ce se disting de infinitivul scurt („nefiniținul scurtat") și de participiu („zăcutul") care sînt forme cu un semantism special : infinitivul „înseamnă spațiul sau persoanele peste care se întinde pătimirea sămnată pren rădăcina cuvîntului sau starea pătimițivă [= pasivă] a acelora", iar participiul „înseamnă starea pătimițivă sămnată pren rădăcina cuvîntului" [58]. În același timp, Pumnul subliniază că „forma *-iune* nu se poate suplini pren *-re* bunăoară *stricăciune* pren *stricare*, pentru că „stricăciune" e starea celui ce se strică, e dară pătimire, iar „stricare" e mișcarea celui ce strică, așadară e lucrare și nu pătimire" [59].

Motivîndu-și opțiunea, acest învățat precizează că „foarma *-ie*, ca în *ocupație*, este foarte tinerică, ea se trage cam de pe la anul 1824 încoace, pe cînd începură românii a scrie românește mai cu de-adinsul și, neștiind foarmele limbei sale, le șterseră fatalitățile timpurilor den capul lor, au început a lua foarma *-ie* în loc de *-iune*" [60]. Prin urmare, crede Pumnul, numai neștiința a putut genera acceptarea formelor în *-ie*. El își dezvoltă mai departe argumentele arătînd că cei care spun „*nație* în loc de *năciune*" nu pot explica, prin derivarea cu *-al* și

[56] Ioan Rus, *Icoana pămîntului sau carte de geografie*, tom. I–III, Blaj, 1842.
[57] *Aron Pumnul. Voci asupra vieții și însămnătății lui*, de I. G. Sbiera, Cernăuți, 1889, p. 254–270.
[58] *Ibidem*. p. 264.
[59] *Ibidem*, p. 267.
[60] *Ibidem*, p. 266.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

apoi *-ătate*, adjectivul și substantivul corespunzător (*național, naționalitate*), „căci de la aceea [forma *nație*] s-ar deduce *natial, natialitate*" și „de ce vîră pe *n* la mijloc și după ce legi ale limbei române?" [61]. Din această argumentare trebuie reținut că Pumnul a intuit necesitatea unei simetrii în structura internă a familiilor lexicale, în așa fel încît elementele radicale și cele afixale să fie distinctibile și explicabile, fără a recurge la date nesistematice sau nefundamentate istoric. Faptul nu-și pierde din importanță dacă *național* și *naționalitate* nu sînt derivate pe teren românesc, cum observă Pumnul însuși: „*național* și *naționalitate* sînt de tot neromânești" [62]. Ca atare, el recomandă: „românește bine este numai *năciune, năciunal, năciunălătate*, unde despre fiecare sunet se poate da cuvînt den legile cele universale ale limbei sub carele stau toate cuvintele ei și ni înfățișează o regulărătate miraveră, care în deșert o cauți în alte limbe, căci n-o afli" [63] . Dar, militînd pentru fundamentarea pe bază de legi istorice a faptelor de limbă, Pumnul se contrazice atunci cînd aplică sistematic elementelor limbii legile unei istorii la care ele n-au participat. Așadar, despre „legitimitatea" și „românitatea" formelor propuse de el trebuie manifestată toată reținerea.

Marele profesor de la Cernăuți aduce în discuție și o altă problemă, aceea a eufoniei, știut fiind că unii dintre intelectualii timpului (printre care Vasile Alecsandri) respingeau formele în *-ciune* pe motiv că nu au o sonoritate plăcută. În legătură cu aceasta Pumnul notează: „*ocupație* nu sună mai plăcut, nici mai frumos decît *ocupăciune;* ca să ne convingă cineva despre asta ar trebui să intre adînc în simțămînt (estetică) și să ni spună ce-i frumosul și plăcutul în sine, ca așa, aplecînd acele legi eterne, neschimbavere, la formele *-ie* și *-iune*, să ni arate că una răspunde acelor legi, iar cealaltă nu" [64]. Fără îndoială, el are dreptate să susțină că nu există un frumos în sine, absolut, dar nu se poate conchide de aici că nu există un frumos relativ, prin raportări, în virtutea căruia se pot aprecia faptele de limbă.

Sub raport practic, textele lui Pumnul ne arată de ce acesta a vorbit de *-iune*, iar nu de *-ciune*, căci altfel ar fi excluse din discuție cuvinte ca *recensiune* (Puv, 288), dar acest învățat n-a aplicat cu prea mare consecvență principiul său, căci a folosit inițial și forme ca *nație* PuV, 130, *relație* PuV, 132, *declinație* PuV, 132, iar, mai tîrziu, printre formele cu *-ciune, convingățiune* PuV, 232. Pe de altă parte, Pumnul nu are dreptate să vorbească despre *-iune*, iar nu de *-ciune*, fiindcă derivatele sînt realizate, la fel ca la Dosoftei, de la infinitivele scurte cu ajutorul sufixului *-ciune* : *cercetăciune* PuV, 254, *desvoltăciune* PuV,

[61] *Ibidem*, p. 266–267.
[62] *Ibidem*, p. 267.
[63] *Ibidem*.
[64] *Ibidem*, p. 266.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

răspîndit în regiuni unde se vorbeau alte limbi și fiindcă a fost învățată, limba latină, de popoare care vorbeau alte limbi: deja în Italia de osci și etrusci ș.a.m.d. și, în afară de Italia, de alte popoare, de celți, de popoarele ilirice ș.a.m.d. Deci și ideea substratului apare.

Gramatica lui Nebrija, cu care se încheie această epocă este, spuneam, gramatica unui mare lingvist. Limba spaniolă este, tot datorită lui Nebrija, prima limbă romanică care dispune de cele trei instrumente de bază, adică gramatica, fonetica (tratată în manualul de ortografie) și dicționarul (tratat în dicționarul lui latin-spaniol și spaniol-latin). Este opera unui mare, mare lingvist, tocmai fiindcă nu repetă, nici nu aplică, pur și simplu, schemele gramaticii latine – cum s-a spus mai tîrziu, cum se spune în general (este o idee total greșită) despre gramaticile din Renaștere că ar fi aplicat pur și simplu aceleași scheme ale gramaticii latine – ci, dimpotrivă, el vede foarte bine care sînt categoriile proprii ale limbii spaniole care o deosebesc de limba latină, și încearcă să introducă și o terminologie nouă (de exemplu, pentru perifrază, *rodeo*), vede exact care sînt fonemele limbii spaniole; spre deosebire de mulți lingviști de mai tîrziu și de pînă astăzi, el nu numai că nu confundă, cum s-a spus, literele cu sunetele, ci are, cum exista și în Antichitate, o concepție superioară, care ar corespunde astăzi concepției lui Hjelmslev despre unitățile lingvistice, adică *littera* nu înseamnă în gramatica veche latină și în gramatica din Renaștere 'literă', 'literă scrisă', ci înseamnă 'element al vorbirii, care se poate prezenta ca sunet sau ca literă scrisă', și deci *littera*, fiind această noțiune superioară, se prezintă ca *vox* sau ca *figura*, adică ori este sunet, ori este o figură desenată:

Și se spune, de exemplu așa, că: 'noi avem în limba noastră atîtea litere ca *vox* și atîtea ca *figura*, însă ideal ar fi să avem exact același număr pentru *voces* și pentru *figuras*'. La Nebrija *figura* este *figura* și *vox* este sau *vos* sau *prononciation*, adică „pronunțare". Tot Nebrija descoperă, înaintea lui Erasmus, adică deduce, din acest principiu de corespondență între literă ca *figura* și literă ca *vox*, pronunțartea latină a lui *ce, ci, ge, gi*, și spune că, fără îndoială, se pronunțau [che], [chi], [ghe], [ghi], fiindcă trebuiau să aibă același sunet în toate condițiile. Deci această pronunțare *restituta*, care apoi a fost atribuită lui Erasmus, a fost susținută mai întîi de Nebrija. Tot așa, Nebrija introduce și deosebirea între *i* și *ı* (lung) și între *u* și *v*. Înainte, în limba latină se pronunțau aceste litere după poziție, dat fiind că aveau de altfel aceeași valoare. El introduce și valori noi, introduce aceste litere; mai tîrziu aceste litere vor fi numite în Franța *lettres ramiste*, adică litere ale lui Petrus Ramus, care trăiește

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

cu aproape 70 de ani mai tîrziu decît Nebrija; în realitate sînt literele lui Nebrija. În sfîrșit, Nebrija este cel care vede o seamă de regularități fonetice între limba latină și limba spaniolă – fără îndoială că nu fără să ajungă la ideea de transformare fonetică regulată, de corespondență fonetică regulată – și aproape toate corespondențele fonetice pe care le dă sînt într-adevăr corespondențe fonetice regulate, în anumite cazuri destul de greu de identificat chiar și pentru lingviști. Și vede, ajutat și de limba spaniolă, vede, prima dată în istorie, care este explicația (nu cea funcțională, ci cea materială), a viitorului romanic, adică vede că acest *cantaré* este *cantare habeo* și că terminațiile [*cantar*]*é*, [*cantar*]*ás*, [*cantar*]*á* sînt verbul auxiliar *habere* și tot așa și pentru condițional, *cantaría*, vede că e vorba de imperfectul latin al verbului *habeo*, deci *cantare habebam*, *habebas* ș.a.m.d. Mai tîrziu acest fapt e descoperit și redescoperit mereu, dar Nebrija este primul care vorbește în mod explicit, ajutat, cum spuneam, de limba spaniolă, fiindcă în limba spaniolă din epoca lui Nebrija acest *he* putea fi separat de verbul la infinitiv printr-un pronume și se putea spune *cantar-lo-he* și deci se vedea că era prezentul verbului *habere*; în portugheză se separă pînă astăzi, iar în portugheza din Portugalia este norma limbii și a limbii literare, numai că aici *r* a fost asimilat cu *l* din pronume: *cantá-lo-ei*. Iar mai tîrziu explicația este dată de Castelvetro, în Italia, însă foarte probabil pe baza lui Nebrija și fără preciziunea lui Nebrija, fiindcă Castelvetro crede că aici condiționalul ar proveni din verbul *andare*. Și mai tîrziu această explicație se găsește într-o gramatică franceză a lui Rénier de Mari de la începutul secolului al XVIII-lea și apoi la Raynouard; de fiecare dată este redescoperită această origine materială a viitorului.

Foarte pe scurt, despre a d o u a e t a p ă, de la 1492 pînă la 1601. În această epocă, spuneam, se pune problema originii limbilor romanice și, într-o țară mai ales, se dau soluțiile cele mai năstrușnice, anume în Franța – unde, dat fiind că franceza este și limba romanică care s-a îndepărtat mai mult de limba latină, din punct de vedere fonetic, – se caută originea și în ebraică, cum se căuta și pentru alte limbi, sau în greacă, sau, de multe ori, în limba galilor, adică în limba celtică. Se naște astfel *celtismul*, care încă nu este celtomanie, însă este deja celtism destul de susținut, chiar din partea unor savanți de vază și foarte solizi, cum ar fi Petrus Ramus, care știa foarte bine latinește, însă care socotea că tot ce nu e ca în limba latină trebuie să fie de origine celtică, din limba galilor. Și chiar alți savanți, istorici, găsesc că trebuie să fi rămas mult din limba galilor, mai ales că nu se cunoștea bine această limbă. Din fericire, unii dintre acești istorici, nelingviști, care sînt cei mai importanți lingviști istorici din această epocă, reușesc să identifice într-adevăr cîteva cuvinte galice, ca de exemplu *charrue* sau *alouette* sau altele de felul acesta. Și într-un caz, al marelui savant aproape modern E. Pasquier, chiar și anumite corespondențe fonetice sînt

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

atribuite galilor sau influenței substratului. El e primul, după cîte știu, care a atribuit acest (ü) al francezilor substratului galic. Alții susțin, cum spuneam, originea francezei din greacă mai ales, opunîndu-se astfel influenței italiene, foarte pronunțate în acel timp. Mai ales H. Estienne, care știa foarte bine și latinește și grecește (cel care a publicat operele lui Aristotel în limba greacă, pe care noi le citărm tocmai după numerele, cifrele lui Henri Estienne), crede că franceza provine din greacă sau cel puțin că are foarte multă înrudire și afinitate cu limba greacă și că italienii, dacă au cîteva cuvinte, sau mai multe, care sînt identice cu ale francezilor sau foarte asemănătoare, probabil că le-au furat de la francezi și acuma se laudă că sînt ale lor. Deși, de altfel, era un om foarte înțelept, deși vede foarte multe fapte de paralelism, mai ales în sintaxă, între greacă și franceză, deci între greacă și o limbă romanică, susține această idee.

Se aplică, se înțelege, același lucru și la celelalte limbi romanice; în general pentru italiană numai după acest model francez se încearcă o reducere la limba greacă, însă mai ales în vocabular – după o numărătoare foarte ciudată, limba italiană ar avea mai multe cuvinte grecești decît latinești. Se încearcă să se susțină și originea etruscă a limbii italiene, însă cei mai mulți rămîn totuși la baza latină. Tot așa și în Spania, se rămîne la baza latină, cel mult se susține că și celelalte limbi vorbite în Spania în antichitate au influențat această bază latină; există și aceste idei, deși marginale sau năstrușnice, însă nu în aceeași măsură și nu cu aceeași „seriozitate" ca în Italia. Faptul pozitiv aicea este că Franța în acest timp este nu numai țara istoriei lingvistice, – unde tocmai fiindcă e vorba de originea limbii franceze, foarte mulți savanți se ocupă cu această chestiune –, ci este, în lingvistică, țara substratului, adică se încearcă să se reconstruiască, să se vadă că acest substrat naște această conștiință a francezilor, după care limba franceză trebuie să aibă cel puțin elemente din limba anterioară, din limba galilor; și deci, în parte și mai tîrziu, toată teoria substratului va fi determinată de aceste cercetări făcute de francezi în această perioadă. Revenind la Italia și la savanții ei, mai trebuie să amintim că se evidențiază, prin ideile lui Claudio Ptolomei, o concepție destul de clară referitoare la schimbările fonetice regulate și la faptul că aceste schimbări fonetice se prezintă în cuvintele de tradiție neîntreruptă, adică, în pătura populară a vocabularului și nu în elementele culte, în împrumuturile mai tîrzii luate, din nou, din limba latină clasică. Un exemplu pe care îl dă Ptolomei: un cuvînt ca *plebe* nu s-a putut naște în piețele din Toscana, fiindcă dacă s-ar fi născut acolo, ar fi fost (și de altfel, forma există) *pieve,* adică ca și în toate celelalte cazuri *pl* ar fi devenit *pi* și *be* ar fi devenit *ve. Pieve* există într-adevăr și înseamnă, mai mult sau mai puțin, „parohie". Iar din contribuțiile lui Castelvetro, putem aminti ideea reconstrucției; el zice că dacă avem în italiană *doglio* și *voglio,* știind că *doglio* corespunde unui *doleo* în limba latină, atunci și *voglio* trebuie să-i corespundă

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

Un articol apărut în 1866 și intitulat *Observări la nește observățiuni* [74] dovedește chiar prin titlu că infinitivele lungi circulau alături de substantivele în *-țiune* cu valori (stilistice) sensibil diferite. Judecînd după conținutul articolului, în care se fac observații în legătură cu raportul dintre limba populară și limba literară – opinia fiind că limba populară ar putea fi admisă ca atare ca limbă scrisă, deși există inconvenientul că unele cuvinte nu ar fi înțelese de vorbitorii altor regiuni –, se sugerează că *observările* țin de limba uzuală și generală, iar *observățiunile* aparțin limbii „pedante". Fără îndoială, o asemenea repartizare a celor două cuvinte nu este una reală, dar dovedește că, sub presiunea înmulțirii dubletelor de acest tip, se încerca găsirea unei posibilități de a specializa fiecare dintre cele două cuvinte și de a le preciza apartenența la diferite nivele ale limbii.

Se poate observa că, imediat după 1870, fuseseră deja formulate teoriile în legătură cu formulele de adaptare a substantivelor cu originea în cuvintele latinești în *-(t)io, -(t)ionis*. Nu este surprinzător că, în această problemă, cei mai mulți intelectuali au manifestat o atitudine oscilantă în funcție de pozițiile care se argumentau de participanții la dezbatere și foloseau mai multe forme, considerînd că, atunci, nu se putea încă opta pentru una dintre ele. Adept al soluției oferite de trecerea timpului, Titu Maiorescu răspunde la 1872 la întrebarea care dintre forme este recomandabilă, cea cu *-(ț)ie* sau cea cu *-(ț)iune* : „și una și alta, după cum i se pare scriitorului mai bine la auz" [75].

Folosirea paralelă de către învățații români din ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea a formelor în *-(ț)ie* și în *-(ț)iune* devine un fapt obișnuit în cultura noastră, deși în unele cazuri (precum *aserțiune, noțiune, pasiune)* variantele în *-(ț)ie* nu se mai întîlnesc. În cele mai multe situații, intelectualii de atunci întrebuințau cele două forme pentru a evita repetițiile și pentru a realiza variația stilului. G. Ivănescu constată că la Alexandru Macedonski neologismele latino-romanice avînd la bază cuvintele latinești în *-(t)io* apar în proză numai cu variantele în *-(ț)iune*, în vreme ce în poezie se întîlnesc și forme în *-(ț)ie*. De aici, lingvistul ieșean trage concluzia că „în această privință, Macedonski s-a situat, spre deosebire de alți scriitori din vremea sa, pe o linie care n-a fost urmată întotdeauna de intelectualitatea românească; aceasta a acceptat și numeroase neologisme în *-ie*, cîteodată alături de formele în *-iune*, dar cu alt sens: *ratie* și *rațiune*" [76]. Trebuie observat însă că Macedonski proceda la fel ca cei mai mulți dintre intelectualii epocii sale, distincțiile de tipul celor menționate de

[74] V R[oman], *Observări la nește observățiuni*, în „Progresul", I (1866), Sibiu, fascicula 1, p. 55–60.

[75] Titu Maiorescu, *Critice*, vol. I, București, 1967, p. 206. Maiorescu a manifestat, de altfel, permanent o atitudine oscilantă în legătură cu această problemă (vezi, George Mirea, *Junimea și neologismele*, în „Limbă și literatură", 1980, nr. 2, p. 192).

[76] G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, Iași, 1989, p. 214.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

corespunde sistemului nu există, în limbă, însă sînt forme care corespund limbii, și că ar fi deci și altele care există, și care pot să nu corespundă sistemului, însă sînt stabilite ca forme tradiționale.

S-ar zice, de exemplu, că de la verbul *amar* am putea spune *amação*, însă nu se spune așa fiindcă avem deja alt cuvînt, îl avem pe *amor*, însă forma ar putea fi asta. Sau Oliveira zice așa: 'de la forma *castelhão*, pluralul ar trebui să fie *castelhãos*, dacă această formă *castelhão* ar exista; însă această formă nu există și, deci, sistemul ar fi acesta. În fine, faptul cel mai interesant poate – eu am multă simpatie pentru Fernão de Oliveira și am scris despre el o lucrare –, lucrul cel mai interesant este remarca sa: „cînd spaniolii ne imită și spun că *manda o rei de Portugal* ca să rîdă de noi și spun *manda o rei* cum nu se spune în portugheză, în portugheză se spune *manda el-rei*, zice că nu se înșeală, că de fapt asta ar fi forma autentică în portugheză și nu aceea pe care o avem, *el rei*, care într-adevăr provine din leoneză, din epoca în care se formase un Regat al Portugaliei încă cu tranzițiile din Regatul Léon din Spania, și deci articolul ar fi fost *el* și nu *o* ca articolul portughez. De altfel, *el-rei* se întrebuințează numai pentru regele din Portugalia, nu și pentru alți regi.

Prima gramatică franceză a unui francez este cea a lui L. Meigret, foarte interesantă gramatică, de la 1550; adică în Franța apare mult mai tîrziu gramatica; prima mare gramatică franceză e publicată în Anglia la 1531, acea a lui I. Polsgrave, gramatică de vreo 700 de pagini, foarte bogată și cu multe observații foarte interesante.

Italia este țara unde se publică multe gramatici, însă nici una în această epocă importantă. În realitate, prima este cea a lui F. F. Fortunio, la 1519 (este o gramatică foarte elementară) și a doua, citată de multe ori ca prima gramatică tipărită, este *Prosse de la volgar lingua* a lui Pietro Bembo, 1525, unde în realitate gramatica este numai partea a treia, și, tot așa, este o gramatică foarte elementară. În Italia gramatica se dezvoltă mai tîrziu, deși se publică foarte multe studii scrise din secolul al XVI-lea. Despre Celso Cittadini am vorbit și am spus care este importanța lui; el transformă în obiect de studiu și în ceva concret acea latină vulgară, identificată drept italiană, de Leonardo Bruni; adică acuma putem găsi undeva această latină vulgară, cel puțin în parte, și astfel se citează, de exemplu, cîteodată în gramatica latină; învățăm, se spune, construcția **quo** *ducis istum assinum*, însă găsim la Apuleius **ubi** *ducis*, ca formulă a unui țăran care nu știe bine limba clasică, și întrebuințează *ubi* și nu *quo* pentru direcție; e un fapt care se citează mereu.

E foarte interesant aicea că în privința românei această conștiință a latinei vulgare depinde, în parte, dacă nu de cunoașterea efectivă a limbii române, de contactele pe care le-au avut germanii mai ales cu limba română în Transilvania și deci, toate aceste expresii, de exemple de la Apuleius și de la alții, se găsesc,

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

22, XII, 181, 263, *apercepție* EmO XIV, 408 și *apercepțiune* EmO XIV, 409, *cestie* EmO XII, 112, XIII, 42 și *cestiune* EmO XII, 82, XIII, 44, *fracție* EmO X, 209 și *fracțiune* EmO X, 209 (ambele cu sensul „ramură a unei grupări politice"), *ostentație* EmO XI, 92 și *ostentațiune* EmO XI, 92, *prestidigitație* EmO XI, 113 și *prestidigitațiune* EmO XI, 113 etc. Unele substantive rămase cu *-(ț)iune* în limba actuală se întîlnesc ca atare și la Eminescu : *aversiune* EmO XIV, 133, *conexiune* EmO XIV, 273, *diviziune* EmO XIII, 173, *disensiune* EmO XIII, 23, 322, *fuziune* EmO XI, 49 *incursiune* EmO XIV, 131, *presiune* EmO XIII, 319, *moțiune* EmO, X, 46, XI, 130, *sesiune* EmO XIII, 30, *tensiune* EmO XIV, 147, *viziune* EmO X, 7. Există însă și altele care sînt folosite cu *-(ț)ie* : *afecție* EmO XIV, 145, *confesie* EmO X, 636, XIII, 299, XIV, 194, *procesie* EmO VII, 118, *promisie* EmO VII, 152, XI, 27. Ceea ce atrage atenția în publicistica eminesciană este numărul mare de latinisme, de cuvinte mai puțin întrebuințate în *-(ț)iune*, care țin de terminologia unor științe sociale sau naturale (drept, economie, biologie, filologie etc.) : *absoluțiune* EmO X, 130, *admonițiune* EmO IX, 355, X, 648, XII, 207, XIII, 78, 126, XIV, 78, *completțiune* EmO XIV, 230, *demandațiune* EmO XIV, 242, *cesiune* EmO IX, 115, X, 40, *recriminațiune* EmO XII, 429, *recluziune* EmO XIII, 21, *prevaricațiune* EmO XIII, 54, *subrepțiune* EmO IX, 415, X, 314, XII, 262, XIII, 165, XIV, 370, *subsumțiune* EmO IX, 424, XIII, 85, XIV, 419, *sumisiune* EmO XII, 187, XIV, 97 etc. Adaptările de tipul *puzețiune* EmO VIII, 574, *opuzețiune* EmO IX, 89 amintesc de direcția stabilită de Cipariu în acest sens.

Dar, deși acceptă (sau măcar tolerează) latinismele, Eminescu vorbește uneori (EmO X, 24) despre *țiunile, ționele* și alte fenomene pedante, care intrigă pe omul așezat și cumpătat. Dubla redare a lui *-(t)io* putea oferi, în concepția sa, mijloace pentru a realiza varietatea în vecinătate (precum *stipulațiunile petiției* EmO X, 52) și evitarea repetării cuvîntului în aceeași formă în fraze apropiate. Aceleași rezultate se puteau obține și prin utilizarea substantivelor în *-re*. Totuși, nici în acest caz, situațiile oferite de opera eminesciană nu concordă întotdeauna cu cele din limba actuală, încît, ca la toți intelectualii timpului, împrumuturile în *-(ț)ie*/*-(ț)iune* se întîlnesc în locul unor infinitive lungi din limba de astăzi : *apreciație* EmO X, 297, XI, 31, în loc de *apreciere, conciliațiune* EmO XIII, 322 pentru *conciliere, estradițiune* EmO XIV, 185 pentru *extrădare, frecuentație* EmO XVI, 144, 417, în loc de *frecventare, modificațiune* EmO XI, 137, XIV, 387, în loc de *modificare* etc. Sînt frecvente paralelismele între forme cu sufixul *-(ț)ie* / *-(ț)iune* și cu *-re* : *aspirațiunea consonanțială* EmO XIV, 293 și *aspirare vocală* EmO XIV, 293 *pacificație* EmO IX, 114 și *pacificare*, EmO IX, 115, *permutațiune* EmO XII, 127, și *permutare* EmO XII, 127, *reprezentație* EmO XIV, 373 și *reprezentare* EmO XIV, 364 etc. Asemenea paralelisme au dus la crearea lui *îndemînație* EmO XIV, 437 pornind de la cuvîntul vechi

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

Voi încheia această epocă cu August Wilhelm S c h l e g e l. De ce? Fiindcă în 1816 Raynouard, acest om într-adevăr extraordinar, care începe ca literat, apoi devine avocat și se îmbogățește ca avocat, și apoi devine mare savant și într-adevăr un excelent savant, acest om extraordinar avea pasiunea limbii lui materne și a culturii din sudul Franței, adică a limbii provensale. Și, ca autor al unei gramatici comparate a limbilor latine din Europa, adică gramatica comparată a limbilor romanice, prima operă care are în istoria lingvisticii acest titlu de *gramatică comparată*, introdusese tocmai această idee, care avea o tradiție destul de lungă în Franța, în sudul Franței și în parte și în Italia, anume că limba provensală ar fi o limbă între limba latină și celelalte limbi occidentale, că ar fi, ca să spunem așa, „mama" celorlalte limbi occidentale, nu o „soră", ci o „mamă". Și de ce? Fiindcă se confundă aicea influența reală a limbii provensale asupra celorlalte limbi romanice, mai ales asupra italienei, și se confundă istoria culturală și literară cu istoria lingvistică. Într-adevăr, limba provensală este prima mare limbă literară pentru lumea romanică, o mare limbă literară, cu o literatură foarte bogată (existau și alte lucruri, însă fragmentare, în alte părți); prin poezia trovatorilor, influența ei este enormă în toată Europa, nu numai în Italia, – în Spania și în Franța propriu-zisă, adică în nordul Franței – și, deci, această importanță a limbii literare și a culturii, a literaturii provensale se confundă cu importanța lingvistică și cu istoria lingvistică. De aceea Raynouard încearcă să arate că celelalte limbi își au trecutul în provensală. Este celebra greșeală a lui Raynouard care, cum spuneam, are tradiția ei în cultura provensală și în cea catalană.

L-am ales pe August Wilhelm Schlegel ca o frontieră, hotar al acestei epoci, fiindcă el se întoarce la faptele adevărate și pune din nou problema cum trebuie să fie pusă, adică el spune că celelalte limbi romanice nu provin din provensală, fiindcă de multe ori nu se poate explica prin provensală forma romanică; de exemplu, nu se poate explica cum de forma romanică are, în alte limbi, o vocală *finală*, pe care provensala n-o mai are; dacă ar fi fost așa, ar însemna că ulterior li s-a pus din nou vocala, de exemplu *o* sau *u* în unele limbi. Această carte August Wilhelm Schlegel o începuse ca o recenzie la cartea lui Raynouard și s-a lungit recenzia pînă ce a dat o cărțulie întreagă și a fost publicată această carte, *Observations sur la langue et la littérature provençale.* Cartea este foarte bogată în idei și în cunoștințe despre limbile romanice, despre istoria lor, printre altele, e cartea în care apare și *torna, torna, fratre* într-o notă după diferite izvoare grecești, pe care le cunoștea August Wilhelm Schlegel.

Să vă spun încă ceva despre Raynouard, fiindcă este foarte interesant; toate limbile romanice occidentale el le putea reduce cumva la provensală, fiindcă provensala este prima limbă dezvoltată, limbă literară ș.a.m.d. Însă, se înțelege că nu putea reduce la provensală și limba română, dar, pe de altă parte,

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

ştia şi ceva despre limba română, fiindcă apăruseră *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae* ale lui Micu-Klein şi Şincai şi trebuia să o considere cumva, şi atuncea spune aşa: 'se pare că limba română este aşa cum s-ar fi dezvoltat limbile romanice dacă n-ar fi existat provensala; adică limba română, pe de o parte, un fel de dezvoltare naturală a limbii latine, şi, pe de altă parte, provensala'. Este foarte interesantă această concepţie, fiindcă, cu alt fel de instrumente şi cu altă bază, în realitate, este ceea ce susţine şi Meyer-Lübke în studiul său despre limba română şi limbile romanice, în *Rumänisch und romanisch*, adică, tot aşa, româna ca o limbă care s-a dezvoltat în mod natural. Aicea nu se fac referiri la influenţa provensală, ci se spune că româna a evoluat în absenţa limbii latine culte lîngă limba vorbită; această limbă s-a dezvoltat, ca urmare, în mod natural.

Nu mai vorbim despre epoca a patra, fiindcă este epoca cunoscută tuturor; am caracterizat-o în ceea ce avea mai important. Spuneam că, în această epocă, lingvistica romanică este mai ales o ştiinţă germană, ca de altfel aproape toată lingvistica. Dacă nu se face în germană, se face în legătură cu Germania sau se face cu privire la ceea ce scriu nemţii, austriecii ş.a.m.d., se face în diferite ţări germanice, în marile centre, chiar şi pentru limbi ca limba română, de exemplu; marile enciclopedii se pregătesc în această epocă în Germania şi la începutul, aproape la începutul epocii următoare, apare acea mare enciclopedie, adică ediţia a doua (parte apăruse şi mai înainte) din acea enciclopedie a limbilor romanice, care este Gröber, *Grundriß der romanischen Philologie*..., şi aproape toţi savanţii romanişti care pe urmă aplică ideile lingvistice, fiecare la limba lui, pleacă de la ideile susţinute în Germania sau de la un maestru german.

Pentru epoca următoare, am caracterizat faptele mai importante care provin încă din lingvistica romanică – geografia lingvistică, mai ales, prima disciplină revoluţionară, revoluţionară fiindcă accentuează nu omogeneitatea limbii, cum se face în gramatică, ci varietatea limbii, şi este şi o formă nouă a dialectologiei –, dar şi ce nu provine din lingvistica romanică.

Un lucru aş vrea să semnalez aicea, pentru lingvistică în general şi pentru lingvistica romanică în particular; spuneam că lingvistica, şi cea romanică, şi cea generală, se face mai ales cu privire la limba naţională. Şi, din nou, şi aicea, pentru o limbă, spaniola, avem o operă care nu există pentru alte limbi şi care este o capodoperă de lingvistică şi generală, nu numai romanică; este opera lui Ramón Menéndez Pidal, *Orígenes del español*, care se publică în 1925. Pe urmă, sînt ediţii diferite mai tîrzii, ediţia completă apare în 1930 şi apoi altă ediţie, mai tîrziu. În această operă se aplică pentru prima dată o dublă metodă, a gramaticii istorice şi a geografiei lingvistice. Şi, deci, este prima operă, aproape neimitabilă în sensul ei, în care istoria, dezvoltarea unei limbi se vede în devenire, adică nu numai cum se răspîndeşte limba, dialectul castilian şi devine

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

Timotei Cipariu, adept al formei *-(ț)iune,* folosea cuvinte din familiile lexicale cu *-(t)ion-* : *formațiunea condiționatului* CiO I, 88, *limba națională* CiO I, 6, *furiei revoluționare* CiO I, 122. După cum se poate observa, situația întîlnită la acest învățat s-a perpetuat pînă în zilele noastre.

Realizarea **concordanței** în cadrul familiilor lexicale printr-un proces de **omogenizare** l-a făcut pe Eminescu să preia de la înaintași unele variante lexicale care corespundeau acestui scop. Astfel, pentru concordanța cu *națiune* sînt întrebuințate formele *național* EmO IX, 86, 87, *naționalitate* EmO IX, 91, *naționalist* EmO IX, 97, pentru *condițiune, condițiuna* EmO IX, 94, pentru *constituțiune, constituțional* EmO IX, 89, 96, pentru *funcțiune, funcțiunar* EmO IX, 88 etc. Asemenea încercări de omogenizare nu sînt însă specifice lui Eminescu, deși el era întotdeauna atent la rigorile sistemice, fără a deveni totuși rob al lor. De aceea, de cele mai multe ori, el folosește cuvintele din familiile substantivelor în *-(ț)ie / -(ț)iune* în forme discordante față de acestea. Dar, în vreme ce formele în *-(ț)ie* presupun realizarea unei teme derivaționale comune reduse la *-(ț)i-*, cele în *-(ț)iune* realizează o discordanță redusă, caracterizată în principiu printr-o alternanță vocalică *o/u* în cadrul grupului postradical *-(ț)ion-*. Folosind alături de formele cu *-(ț)ie* pe cele cu *-(ț)iune,* Eminescu și contemporanii săi realizau, voit sau involuntar, o reducere a gradului de discordanță.

Familiile cuvintelor cu *-(ț)ie / -(ț)iune* sînt uneori foarte bogate în paginile lui Eminescu. Din tema care conține pe *-(ț)ion-* cu ajutorul lui *-al* se creează adjective : *convențional* EmO X, 17, *corecțional* EmO X, 22, *opozițional* EmO XI, 978, XII, 208, care pot fi și substantivate: *naționalii* EmO X, 123. Adăugîndu-se apoi alte sufixe se obțin substantive în *-ism* și adverbe în *-icește* sau în *-mente* (sau *-minte*) : *constituționalism* EmO X, 110, XI, 86, *constituționalicește* EmO X, 353, *concepționalmente* EmO XIV, 222, *proporționalminte* EmO XIV, 272, *raționalminte* EmO XIV, 390. Unele dintre aceste cuvinte au fost împrumutate ca atare, dar altele au fost derivate pe teren românesc. Cele mai multe derivate se realizează însă cu ajutorul lui *-itate* : *naționalitate* EmO X, 196, XII, 79, *proporționalitate* EmO XIV, 958 etc., acestea fiind însă cel mai adesea împrumuturi propriu-zise.

De la tema cu *-(ț)ion-* pot apare multe derivate cu *-ist* și cu *-ism* (*protecționist, protecționism*) sau cu alte sufixe, cum ar fi *-ar* (*acționar, divizionar, funcționar*). Cît privește substantivele în *-or* (*divizor, protector, revizor*), acestea se pot raporta mai degrabă la formele în *-(ț)ie.* De o manieră nesistematică se prezintă pe terenul limbii române verbele corespunzătoare substantivelor în *-(ț)ie / -(ț)iune* : *diviza* față de *divizie/diviziune, naționaliza* față de *nație/națiune, revizui* față de *revizie/reviziune* etc. (cf. *suspeciona* EmO IX, 415, X, 44 și *suspecionare* EmO IX, 415, față de *suspiciune*).

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

Într-un studiu consacrat problemei, pornind de la materialul oferit de unele dicționare, Laura Vasiliu [78] lasă să se înțeleagă că în limba română ar exista un sufix *-(i)on-*, care, deși nu apare ca atare în derivare, alcătuiește împreună cu radicalii tema derivativă pentru alte sufixe neologice (*-al, -ar, -ist, -ism* etc.). Din analiza întreprinsă nu reiese clar însă că în limba română ar exista un asemenea sufix, căci el apare numai în cuvinte împrumutate, iar cele cîteva derivate luate în discuție nu sînt decît construcții realizate analogic. Autoarea studiului nu remarcă faptul că structura divergentă a familiilor care conțin cuvinte cu *-(ț)ie / -(ț)iune* este o particularitate a limbii române și că s-a creat astfel un model prin care se pot construi sau completa familii de cuvinte ce aveau inițial mai puține afinități cu el. În sfîrșit, limba română nu se caracterizează, se pare, prin asemenea sufixe lexicale intermediare, tematice. Nu este mai puțin adevărat însă că ar fi necesară studierea modului în care s-au încetățenit și funcționează pe terenul limbii literare astfel de sufixe tematice, din aceasta rezultînd multe precizări în legătură cu sufixele terminale (sufixele propriu-zise), care mai pot fi succedate în cadrul cuvîntului doar de desinențe.

Faptele prezentate mai sus duc la concluzia că, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, principalele trăsături ale cuvintelor în *-(ț)ie / -(ț)iune*, care se datorează statutului în cadrul familiilor din care fac parte, erau stabilite. Și după 1900, însă, G. Ibrăileanu observă menținerea unor incertitudini în folosirea limbii literare. Potrivit părerii sale, acestea vor dispărea totuși în viitor printr-o precizare și o specializare a semnificațiilor și prin eliminarea elementelor de prisos. În acest sens, criticul ieșean nota: „Din punct de vedere al unificării limbii literare, neologismele prezintă o problemă asemănătoare cu aceea care ni se pune cînd este vorba să alegem cuvîntul muntenesc sau moldovenesc. În adevăr, după cum avem *curte* și *ogradă*, tot așa avem *nație* și *națiune, concesie* și *concesiune, chestie* și *chestiune*. Este evident că într-o limbă literară fixată nu ar putea să existe ambele forme. Ambele forme nu pot rămîne decît numai atunci cînd ele denumesc noțiuni deosebite, ca *porție și porțiune* etc." [79]. Dacă, în linii mari, evoluția limbii literare românești a atins faza prevăzută de Ibrăileanu, trebuie totuși constatat că aceasta nu s-a produs în limitele unor reguli atît de precise, cum credea criticul. Se pare că, pe de o parte, faptul că dicționarele românești din secolul nostru au admis foarte adesea forme duble pentru unele cuvinte, făcînd concesii prea mari uzului oscilant și evitînd aplicarea categorică a unor principii de normare, și, pe de altă parte, obișnuința devenită tradițională a intelectualilor de a crede că pot fi originali abătîndu-se de la normă, creînd astfel un uz în care se mențin încă multe dublete și variante, au făcut ca perpetuarea

[78] *Sufixul* **-(i)on-**, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. II, București, 1960, p. 179–184.

[79] G. Ibrăileanu, *După război. Cultură și literatură*, Iași, 1921, p. 69–77.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

Să începem cu cîteva nedumeriri cu privire la limbile romanice.

Un scriitor român, care a devenit scriitor de limbă franceză mai tîrziu, Eugen Ionescu, în prima și singura lui carte de critică literară publicată în limba română, *Nu*, cu un titlu caracteristic și pentru activitatea lui ulterioară, semnalează că anumite expresii, construcții ale lui Arghezi, care par acte de creație lingvistică, sînt, în realitate, calchieri din limba franceză, precizînd că aceste construcții nu corespund spiritului limbii române, deși corespund și sînt perfect valabile în limba franceză. Este vorba de expresii ca: *Din depărtare calul ei nechează / Care, prin adieri, l-a cunoscut,* unde propoziția relativă urmează după verbul unei propoziții principale, sau: *Ai bănuit că platoșa-i pătată, / Pe care adormiseși, de rachiu,* unde propoziția relativă urmează după predicatul nominal. Aceste construcții sînt normale în limba franceză, dar nu sînt normale în limba română; mai mult, nu corespund limbii române. Este o observație foarte interesantă și foarte pătrunzătoare din punct de vedere intuitiv. Evident că E. Ionescu nu era și nu este lingvist, însă era și este un cunoscător al limbii franceze și un cunoscător fin și al limbii române. Într-adevăr, în limba franceză, aceste construcții sînt normale; chiar La Fontaine spune, de exemplu: *Un loup survint qui chercheait aventure;* la San Antonio: *Littré le dit, qui ne se trompe jamais,* ceea ce nu s-ar putea în nici o altă limbă romanică. În românește s-ar zice: *O spune Littré, care nu se înșală niciodată,* în italienește: *Lo dice Littré, che non si sbaglia mai,* în spaniolă: *Lo dice Littré, que no se equivoca nunca;* în portugheză: *Diz-o Littré, qui não erra nunca* ș.a.m.d.; deci în celelalte limbi romanice se schimbă și topica, astfel ca propoziția relativă să se găsească după cuvîntul care se referă. Pe cînd în limba franceză, deja în franceza veche, avem construcții de acest tip: *Entre Josel parmi / la porte / qui la coupe lui apporte.* În gramaticile franțuzești se zice că ar fi o construcție rară.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

în franceză, însă în realitate ea este foarte frecventă și este tocmai normală. Un savant romanist danez, Blinkenberg Andreas, într-o carte despre ordinea cuvintelor în franceză (*L'ordre des mots en français moderne*, Copenhague, 1928–1933, 2 vol.), semnalează și el că ar fi o construcție rară; autorul însă, fără să-și dea seama, vorbind despre această construcție și spunînd că-i foarte rară, o întrebuințează el însuși de două ori pe aceeași pagină.

1. Ne întrebăm d e c e – aceasta este metodologia cu care începem de fiecare dată – de ce aceste construcții sînt normale în franceză și nu sînt normale în celelalte limbi romanice.

Altă nedumerire, de ordin istoric, ar fi: în manualele noastre, ni se spune că declinarea din latină a dispărut printr-un fel de eroziune fonetică și că, așa cum știm, a fost înlocuită prin prepoziții sau prin ordinea cuvintelor avînd aceleași funcțiuni, dar că, în cazul verbului, conjugarea n-a dispărut, deși situația din punct de vedere fonetic și al morfologiei materiale era exact aceeași, motivîndu-se prin faptul că în domeniul verbului ar fi fost aplicată analogia sau că în domeniul verbului ar fi lucrat analogia. E greu să admitem că a fost o eroziune fonetică, fiindcă, dacă, într-adevăr, puteau dispărea anumite consoane finale în declinare, nu puteau dispărea terminații foarte bine caracterizate ca *-bus, -orum, -arum,* care, de altfel, în alte cazuri nici nu au dispărut; au dispărut la substantive, dar nu a dispărut *illorum,* care pînă astăzi este *lor* în română, *loro* în italiană, *leur* în franceză ș.a.m.d.

Deci trebuie să fie și altceva; aici trebuie să fie un anumit interes al vorbitorilor față de verb, u n p r i n c i p i u în creația lingvistică pentru verb și a l t p r i n c i p i u pentru substantive și pentru flexiunea nominală. De altfel, această dispariție a declinării progresează, avansează și în limbile în care s-a păstrat în parte sau a fost, poate, refăcută, cel puțin pentru femininul singular, ca în limba română. În limba română nu se mai declină apoziția substantivală și feminină. Un lingvist italian, care cunoștea și limba română (vorbind despre un acord care s-a făcut odată între Italia și România, un schimb de profesori, de publicații și de studenți), îmi spunea: „I-am corectat eu pe români, fiindcă ei spuseseră *a statului gazdă* (genitiv) și eu le-am spus că trebuie să spună *a statului gazde* și ei au acceptat". Greșea, se-nțelege, acest profesor italian, fiindcă în limba română se spune *a statului gazdă* și nu *a statului gazde.* Dacă declinăm *o unealtă defectă, o sculă stricată,* vom spune *unei scule stricate,* însă dacă adjectivul *stricată* se găsește ceva mai departe, nu mai spunem *stricate;* ci Barbu spune – dacă vă aduceți aminte – „Argintul *unei scule* de preț atunci *stricată*". Într-adevăr *stricată,* după cîte știm, e în rimă, fiindcă urmează apoi: „Cuțit lucrat în piatră, în scump metal *legată*". Dar chiar fără rimă, ni se spune „*Acestei calme creste, intrată* prin oglindă în mîntuit azur" ș.a.m.d. Deci, dacă-i separat, adjectivul nu mai este declinat. Și, tot așa, se

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

division, pension, permission, portion). Există deci în franceză numai un caz special, care privește pe urmașii latinescului *ratio*. Pe de o parte, franceza are cuvîntul *raison*, atestat încă de la sfîrșitul secolului al X-lea și întrunește setul de semnificații referitoare la facultățile cognitive superioare (ceea ce în română se redă prin *rațiune* și prin *minte*), precum și sensurile referitoare la principiile de explicare a unei realități sau a unui fenomen (adică, *motiv, cauză* etc.). În secolul al XVII-lea, franceza a preluat din nou cuvîntul din latină, în forma *ration*, pe care l-a specializat pentru sensul „porție, rație", aplicația de bază fiind cea din domeniul militar.

Așadar, deși nu se întrevede o legătură formală între cuvintele din franceză și variantele din română, se poate remarca o distribuție similară a sensurilor în cele două limbi. Influența franceză, în colaborare cu cea germană, a fost hotărîtoare în menținerea în limba română a formelor *comision, divizion* și *pension*, încadrate la genul neutru și folosite cu sensuri speciale. De fapt, influența franceză, împreună cu cea germană, ne-a furnizat numeroase forme în *-(ț)ion*, care nu s-au păstrat în limbă : *cauțion* (BoA II, 59), *comision* („Foaia Duminecii", I, 46), *condițion, demision, ocazion, pasion, porțion, pretențion, protesion* (ȘA II, 211; <germ. *Prozession*) etc. Filtrul latin(ist) a eliminat însă aceste forme din limbă. Dar, chiar dacă nu a imprimat matricea proprie formei cuvintelor din română, limba franceză a avut un rol foarte important în îmbogățirea semantică a cuvintelor românești și la creșterea numărului substantivelor în *-(ț)ie* / *-(ț)iune*. Limba noastră a realizat încă în primele decenii ale secolului al XIX-lea principiul supunerii formei împrumuturilor din franceză la norma care era atunci, *-(ț)ie*, pentru care întîlnim la mijlocul secolului echivalări prin glosare : *protecție (protection)* („România literară" 1855, 267).

Atît în Transilvania, cît și în Principate, s-a exercitat o lungă perioadă de timp influența limbii italiene, limbă apreciată de unii învățați dintre 1780 și 1850 ca fiind cea mai utilă pentru modernizarea limbii române. Italiana a adaptat cuvintele latinești în *-(t)io* cu ajutorul terminației *-(z)ióne*. În această limbă (la fel ca în spaniolă și portugheză, unde adaptarea este în *-(c)ión*, respectiv *-(ç)ão*) nu există în general situații de dublă redare, astfel că substantivele *commissióne, divisióne, obligazióne, pensióne, permissióne, porzióne* întrunesc, cu mici excepții, sensurile cuvintelor românești corespunzătoare, care se termină în *-(ț)ie, -(ț)iune* și *-(ț)ion*. Italiana și spaniola folosesc alte cuvinte decît descendenții ai latineștilor în *-(t)io* pentru semnificațiile cuvintelor românești *divizion* și *pension*. La fel ca în franceză, pentru „facultatea de a gîndi", italiana folosește un vechi descendent al latinescului *ratio, ragióne* (și, la fel, spaniola pe *razon*, iar portugheza pe *razão*), în vreme ce pentru sensul „porție, rație" este utilizat neologismul *razióne* (în spaniolă *ración* și în portugheză *ração*). Există, așadar, o similitudine între repartiția semnificațiilor pentru formele *rațiune* și

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

Maramureșul / Nu-i flăcău ca eu și tu. Se constată așadar același fenomen: reducerea flexiunii pronominale, de parcă vorbitorii ar fi lucrat în același sens.

4. Ultimul fapt: de ce franceza n-a participat la anumite schimbări, de ce nu a reluat, de exemplu, din latină anumite forme pe care le-au preluat alte limbi romanice, pînă și limba română, limbă de relatinizare foarte tîrzie și, în parte, indirectă?

În toate limbile romanice occidentale s-a reintrodus în epoca umanismului și a Renașterii superlativul în *-issimus*, care a devenit apoi popular în aceste limbi (cf. ital. *altissimo, bravissimo*), cu excepția francezei. În franceză sînt numai cîteva cuvinte primite de la italieni, italienisme deci, ca *illustrissime, sérénissime, révérendissime;* procedeul nu s-a produs aici. În română, deși relatinizarea s-a făcut în mare parte prin franceză, totuși aceste construcții s-au afirmat din ce în ce mai mult, astfel că azi este aproape un procedeu gramaticalizat (sînt sute de forme), este un procedeu activ; de exemplu, *rarisim, ilustrisim* etc.

De ce franceza n-a acceptat anumite schimbări pe care le-au acceptat celelalte limbi romanice?

Problemele, nedumeririle de felul acesta se pot rezolva, clarifica, justifica tocmai din punct de vedere tipologic, înțelegînd că tehnica lingvistică, tehnica prin care vorbitorii fac și refac limba, prezintă un nivel, un strat superior de principii de coerență structurală și funcțională.

Această concepție a tipului este de fapt și concepția tradițională, dar ea nu a fost interpretată cum trebuie, trecîndu-se prea repede de la tipologie, adică de la principiile de structurare a unor limbi, la clasificarea limbilor pe bază tipologică.

Ceea ce numim o limbă, ca sistem lingvistic, este de fapt o tehnică istorică a vorbirii. În această tehnică istorică putem distinge, ca realizări și vorbiri, o serie de planuri ale tehnicii: mai întîi, planul normei, norma, realizarea normală comună, tradițională, chiar dacă nu e funcțională și distinctivă. De exemplu, în franceză e normală realizarea lui *r* ca *r* graseiat (uvular), deși dacă am spune *r* normal (alveolar) nu am provoca nici o confuzie din punct de vedere funcțional. În română pot fi două norme diferite: se spune *nu mă mai duc* și *nu mai mă duc*, dar acest fapt nu este funcțional, ci numai un fapt de normă de realizare. Așadar, avem:

Tip – principii funcționale (tipuri de procedee);
Sistem – opoziții funcționale, procedeele funcționale ale limbii;
Normă – realizare normală, comună, tradițională, chiar dacă nu e funcțională și distinctivă;
Vorbire

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

Mai sus, pe un plan de abstracție superior normei, găsim sistemul limbii, anume în opozițiile funcționale, procedeele funcționale ale limbii, distincțiile pe care le face o limbă și care sînt, în același timp, posibilități deschise; putem crea într-o limbă în acord cu aceste opoziții (distincții) și putem face ceea ce pînă acum nu s-a făcut.

Ferdinand de Saussure, în *Cours de linguistique générale*, dă ca exemple de norme care ar ține de sincronia limbii franceze forme ca *firmamental, répressionaire* forme neexistente, dar virtuale. Aceste forme virtuale, care există în mod virtual, corespund sistemului de opoziții și procedee al limbii franceze. Prin 1950, eu am întrebuințat termenul *notionnel*, pe care un lingvist francez mi l-a reproșat atunci; astăzi, dicționarele franțuzești înregistrează această formă.

Dacă ne întrebăm care este unitatea între diferitele domenii ale limbii, putem găsi nivelul t i p u l u i lingvistic, nivelul principiilor funcționale, al claselor sau tipurilor de procedee.

Și în artă se prezintă această tehnică a activității creatoare la niveluri deosebite, pînă la nivelul tipului. Dacă am văzut numai un tablou al lui Van Gogh, peisajul din Provence, de exemplu, avem o idee cu privire la norma picturii lui Van Gogh. Chiar dacă nu găsim copaci întortocheați într-un peisaj al lui Van Gogh, putem recunoaște un tablou al lui, căci putem identifica sistemul lui Van Gogh. Imitatorii nu pot imita norma, ci sistemul lui Van Gogh.

Un artist se poate realiza în mai multe domenii ale artei? Da! Michelangelo a fost pictor, sculptor, arhitect, poet. În domeniile în care s-a realizat există o anumită unitate. De ce? Fiindcă există un principiu care se realizează în arte diferite, o unitate realizată diferit în diferite arte. Ceea ce găsim peste tot la Michelangelo este acea tensiune dusă la maximum, pînă la punctul de ruptură, însă dominată, tocmai cu o secundă înaintea punctului de ruptură, de măsură, proporție, simetrie.

Putem găsi principii și la un nivel mai înalt decît al procedeelor folosite la nivelul sistemului. În estetica veche, în estetica antichității, există și o noțiune care ar corespunde unui tip de procedee care se realizează cu totul altfel în arte diferite: este noțiunea de *numerus*, care corespunde unui tip general de procedee: ritm, simetrie, tot ceea ce poate fi într-un sens superior formalizat și cuantificat uneori. Constatăm că este același *numerus*, însă realizat în sistemul respectiv cu totul altfel și avem *numerus* și în poezie, muzică, arhitectură:

dactil	în arhitectura Renașterii
– ∪ ∪ – ∪ ∪	□ o o □ o o

Ei bine, aceasta este, cel puțin cu privire la procedee, și intuiția originară cu privire la tipul lingvistic. Această intuiție originară o întîlnim la cel mai important precursor al tipologiei lingvistice, unul dintre precursorii descoperiți în acest sens de mine, la filozoful și economistul scoțian Adam Smith, și anume

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

În explicarea unora dintre fenomenele de adaptare în limba română a împrumuturilor care au corespondente latinești în *-(t)io,* s-a avut deseori în vedere și limba rusă, căreia i s-a atribuit uneori rolul de bază pentru introducerea, perpetuarea și fixarea formelor în *-(t)ie.* În limba rusă nu există o terminație ca atare, dar există terminația *-(ts)ija* foarte apropiată fonetic de cea românească. Folosită în primul rînd pentru a adapta împrumuturi din latină, din franceză sau din germană, terminația rusească *-(ts)ija* nu se întîlnește astăzi numai la corespondentele cuvintelor latine în *-(t)io,* ci la un număr mult mai mare de neologisme împrumutate și chiar, potrivit dicționarelor etimologice, la cuvinte derivate pe terenul limbii ruse [84]. Din acest motiv se poate spune că, prin *-(ts)ija,* limba rusă realizează o **adaptare amalgamantă** pentru substantivele de tip *-(t)io,* deoarece le încadrează în structuri care nu le mai particularizează. Pe de altă parte, dacă circa 90% din împrumuturile de acest tip au terminația *-(ts)ija,* indiferent de sursa directă (latină, franceză sau germană), unele dintre ele au fost adaptate în alt mod. Astfel, lat. *alluvio* devine în rusă *alljuviji,* adică la fel ca multe dintre neutrele latinești în *-ium.* Cele mai dese abateri de la regula generală de adaptare se realizează însă prin acceptarea terminației de tip francez *-(t)ion,* dar cu ortoepie germană. În acest caz se poate vorbi de o **adaptare diversificantă pe baze etimologice** a substantivelor care corespund cuvintelor latinești în *-(t)io.* Adaptarea diversificantă privește atît împrumuturile din latină, cît, mai ales, pe cele din limbile moderne. Ținînd cont că și în limba română există situații de adaptare diversificantă, este necesar să urmărim care sînt punctele de convergență și de divergență dintre română și rusă. Astfel, în limba rusă există forma *attraktsion,* provenită din franceză, cu semnificația „număr de atracție (la circ, la teatru)", alături de *attraktsija,* din latină, cu o întrebuințare rară. Din germană, rusa a primit cuvîntul *auktsion,* care are în română corespondentul *aucțiune,* fără a fi în vreo relație cu acesta, și, în mod similar, cuvintele *motsion* și *optsion,* pătrunse din germană, au tot corespondenți în *-(t)iune.* Cît privește dubletul *divizion* (< fr.) – *divizija* (< lat.), se constată că sensurile din rusă coincid cu cele două sensuri ale formelor *divizion* și *divizie* din română, aplicabile domeniului militar. Rusa nu are însă și o a treia formă care să corespundă românescului *diviziune,* pentru redarea sensului căreia uzează de un cuvînt autohton. Cuvîntul rusesc *pansion* (cu varianta *pension*), pătruns din franceză, întrunește sensurile de bază exprimate astăzi în română prin *pension* și *pensiune,* în vreme ce *pensija,* cu originea în latină, corespunde românescului *pensie.* Dar, similitudinile semantice între formele rusești și cele românești, observate pînă acum nu se mai întîlnesc în cazul descendenților latinescului *ra-*

[84] Materialul luat în discuție pornește de la lucrarea *Slovarj inostranyh slov,* Moskva, 1954.

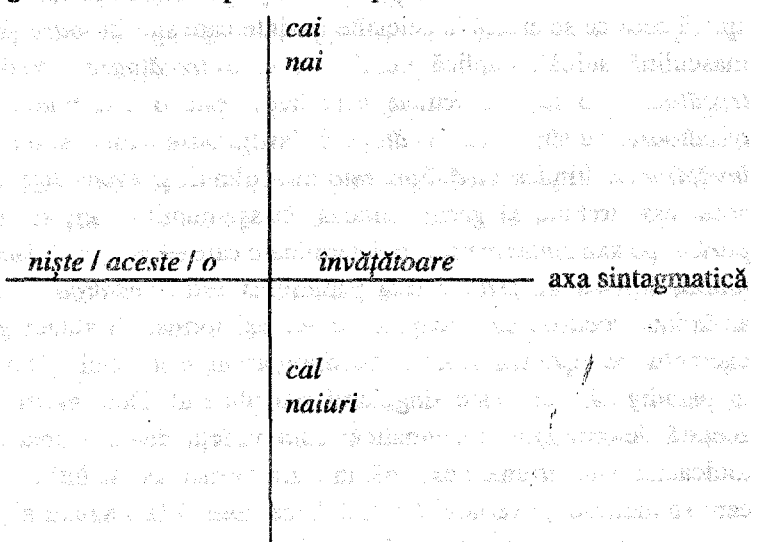
BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

structurală) *flexiunea,* altele au un alt tip de procedee, pe care A. Smith îl numea c o m p o s i t i o n . Şi, pe această bază, au şi fost, să zicem aşa, „caracterizate" tipologic limbile romanice; de la A. W. Schlegel avem această caracterizare pe baza flexiunii şi a procedeului *composition,* anume, limbile în care e dominant procedeul *flexiunii* sînt numite de A. W. Schlegel (el introduce termenii) limbi *sintetice,* şi limbile în care e dominant procedeul *composition,* unde perifrazele sînt dominante, sînt numite limbi *analitice.* Iar limbile romanice sînt clasificate ca limbi analitice din acest punct de vedere; astăzi această tipologie a devenit tradiţională: limba latină – sintetică, limbile romanice – limbi analitice.

Ce înseamnă însă exact a n a l i t i c şi s i n t e t i c ? În toate limbile, funcţiunile gramaticale, mai întîi, sînt determinate pe două axe:

a) axa paradigmelor sau axa paradigmatică sau axa raporturilor *in absentia* şi

b) axa sintagmatică sau axa raporturilor *in praesentia*:

cai	naiuri
cal	nai

Dacă la un punct din ceea ce se numeşte lanţul vorbirii (*la chaîne parlée*), găsim o opoziţie anumită, această formă poate fi determinată prin ceea ce ştiu vorbitorii despre alte forme care se află în opoziţie cu această formă şi care fac ca ea să ocupe un spaţiu anumit într-o paradigmă; de exemplu, întîlnim aicea (v. schema) forma *cai.* Nu avem nevoie de alte determinări, pentru a şti că (prin

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

acest raport *in absentia)* această formă este una de plural, fiindcă cunoaștem forma *cal* și știm atuncea că în această paradigmă foarte redusă, singular și plural, în limba română, forma *cai* ocupă locul pluralului. Să spunem că aicea întîlnim, nu forma *cai*, ci forma *nai;* această formă este foarte asemănătoare cu forma *cai* și totuși știm (tocmai prin aceste raporturi *in absentia*) că forma aceasta nu e formă de plural, ci că este formă de singular, fiindcă știm că paradigma este alta, este *nai-naiuri.*

Pe această axă paradigmatică știm care este valoarea cuvîntului; adică determinarea aceasta paradigmatică este o determinare internă; prin însăși forma sa cuvîntul se situează într-o secțiune anumită a unei paradigme, și astfel înțelegem care este funcțiunea. Să zicem însă că întîlnim forma *învățătoare;* înțelegem că este feminin, însă nu știm dacă este singular sau plural, fiindcă la cuvintele care au masculin și feminin și se termină în *-tor,* limba română nu aplică ceea ce se aplică la celelalte cuvinte care sînt în *-oare* și nu au și o formă masculină, adică nu aplică pluralul *-tori:* (o) *trecătoare* – două *trecători,* însă *o trecătoare* „o fată, o femeie care trece" este o *trecătoare* și două sînt tot *trecătoare,* nu sînt două *trecători.* Și *învățătoare* e tot așa: o *învățătoare* – două *învățătoare,* fiindcă *învățători* este masculinul; și avem deci această normă. În acest caz, trebuie să găsim undeva, în așa-numitul lanț al vorbirii, în *chaîne parlée,* pe axa sintagmatică, o determinare care să ne spună dacă e singular sau e plural, fiindcă în cazul acesta paradigma este *învățătoare–învățătoare,* adică amîndouă locurile sînt ocupate de aceeași formă. Și atunci găsim undeva, de exemplu, pe *niște* sau *aceste,* sau, dimpotrivă, *o* și astfel aflăm care este locul și în paradigmă, dacă este singularul sau pluralul. Deci avem, pe de altă parte, această determinare sintagmatică; cum vedeți, determinarea sintagmatică este totdeauna o determinare externă, în afara formei; așa se întîmplă la toate formele care se numesc „invariabile": în italiană *boia* și la singular și la plural, sau *tesi* și la singular și la plural, sau în spaniolă *tesis,* același lucru; în franceza vorbită de foarte multe ori avem aceeași formă pentru feminin și pentru singular sau plural, și atuncea trebuie să avem altceva, undeva, ca să știm ce formă este.

Aceste determinări prin axa sintagmatică sau prin axa paradigmatică se prezintă în toate limbile. Nu există nici o limbă de determinare numai paradigmatică sau de determinare numai sintagmatică. Există numai limbi care preferă sau au ca procedeu dominant determinarea paradigmatică sau internă și limbi care au ca procedeu dominant determinarea sintagmatică sau externă. Astfel, chineza este mai sintagmatică decît engleza, engleza mai sintagmatică decît franceza, franceza mai sintagmatică decît spaniola. Există și limbi în care cele două tipuri de determinări se află aproape într-un fel de echilibru, cum e cazul limbii germane.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

Acum înțelegem ce înseamnă sintetic și analitic; se numesc s i n t e t i c e limbile în care dominant sau mai dominant e procedeul determinării paradigmatice și se numesc a n a l i t i c e limbile în care este dominant procedeul determinării sintagmatice, și așa au fost caracterizate și limbile romanice. Într-adevăr, dacă observăm mai mult sau mai puțin superficial aceste limbi, constatăm că în latină era dominant procedeul paradigmatic, fiindcă avem: *pater, patris, patri, patrem, patre* și, tot așa și la verb, de exemplu, la forma pasivă: *amor, amasti, amatur* ș.a.m.d.; tot așa, la comparația adjectivelor: *altior, altius, altissimus, -a, -e;* tot așa, la adverbe, să spunem, *hic* „aici", *huc* „încoace", *hinc* „de aici", *hac* „de aici"; deci avem mereu acest procedeu intern. Și în limbile romanice, într-adevăr, cu excepția punerii articolului la sfîrșit în limba română, avem: *il padre, el padre, al padre,* forma rămînînd aceeași: *altior, -us* a devenit *mai înalt, plus haut, più alto* ș.a.m.d.

Însă, dacă privim mai îndeaproape lucrurile, ne dăm seama că această caracterizare prezintă două neajunsuri:

1) Primul neajuns este că această caracterizare nu ne spune nimic în sens absolut despre limbile romanice, fiindcă *sintetic* și *analitic* sînt totdeauna termeni numai corelativi, adică o limbă nu e analitică, ci *mai* analitică decît alta, dat fiind că amîndouă axele funcționează; nu este sintetică, ci *mai* sintetică decît alta.

Deci ceea ce ne spune această caracterizare este numai că aceste limbi sînt mai analitice decît limba latină și nu ne spune, cu privire la limbile analitice, de ce unele limbi analitice sînt mai analitice, chiar în cadrul limbilor romanice, de exemplu, franceza fiind mult mai analitică decît celelalte limbi romanice; fiindcă dacă toate limbile analitice sînt egale, de ce franceza e „mai egală" decît altele?

2) Pe de altă parte, această caracterizare este și eronată, fiindcă dacă într-adevăr în declinarea formei nominale avem această înlocuire a formelor sintetice prin forme analitice, la verb nu s-a întîmplat același lucru, ba chiar, mai mult, avem în multe limbi romanice și conjugare sintetică nu numai analitică și mai complexă decît în limba latină și chiar forme născute ca forme perifrastice au devenit forme sintetice; așa, *cantare habeo* a devenit *canterò, cantaré, cantarei,* iar *cantare habebam* sau *cantare habui* au devenit *canterei, cantaría, cantaria* în italiană, spaniolă, portugheză. Vom putea observa că la verb, cînd s-au creat perifraze, acestea nu totdeauna au înlocuit forme sintetice latine.

Se știe că genitivul a fost înlocuit prin construcția cu prepoziții și ablativul la fel, însă nu și perfectul latin: perfectul latin trăiește pînă astăzi, adică, în acest caz, *habeo dictum,* perifraza, nu a înlocuit forma *dixi;* această formă *dixi* există, este foarte vitală în spaniolă (*dije*), în portugheză (*disse*), în franceza literară, în

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

Analizînd cuvintele românești corespunzătoare substantivelor latine în *-(t)io* se constată faptul că limba literară actuală are cuvîntul *prefață,* care diferă de maniera generală în care se adaptează cuvintele de acest tip. Cauza acestei situații se află în influența franceză, căci în franceză *préface* reprezintă în aceeași măsură o abatere de la modelul general de adaptare. După E. Littré [86], situația s-ar datora unei forme corupte latinești de la *praefatio, -onis* ce a generat atît forma cuvîntului francez (care a fost încadrat și la genul masculin), cît și corespondentele din spaniolă (*prefacio*), din portugheză (*prefácio*) și din italiană (*prefazio*), toate de genul masculin. Dacă limbile iberice au rămas la aceste forme, italiana cunoaște și pe *prefazione* de genul feminin și cu terminația obișnuită a substantivelor de acest tip.

Cuvîntul francez (*préface*) a fost ușor acceptat de limba română prin corespondența fr. *face* – rom. *față* și se pare că Ion Heliade-Rădulescu i-a asigurat încă de la început o răspîndire apreciabilă (*prefață* HeG, V). Opțiunea pentru *prefață* a fost sprijinită și de procesul trecerii de la formele de tipul *esenție, substanție* la cele de tipul *esență, substanță,* care se petrecea pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Modelul latin și încadrarea conformă principiului general au făcut să circule însă în secolul trecut și formele *prefație* și *prefațiune,* întîlnite la toți învățații latiniști (Maior, Budai-Deleanu, Bojincă, Laurian, Cipariu) și mai tîrziu (în varianta *prefațiune*) la Titu Maiorescu și I. L. Caragiale. Din acest motiv, se poate spune că limba română a cunoscut două cuvinte corespunzătoare lat. *praefatio* : unul învechit adaptat într-o manieră sistematică (*prefație / prefațiune*) și unul rămas în uz cu etimologia franceză (*prefață*), care realizează, ca și în limba de origine, o excepție de la modelul general. Excepții propriu-zise de la acest model sînt însă cele de tipul cuvîntului *manutanță* a cărui etimologie directă (fr. *manutantion*) nu explică abaterea. Dacă însă facem iarăși analogia cu trecerea de la *substanție* la *substanță,* fenomenul nu mai apare neobișnuit, dar își are întemeierea numai în procesele limbii române literare.

În general, trebuie subliniat că, în problema împrumuturilor care au corespondente latinești în *-(t)io,* limba română prezintă multe situații care nu se întîlnesc în alte limbi. Că *-(t)ie* este un produs românesc nu este greu de demonstrat, mai ales că o proveniență străină nu se poate decît afirma (așa cum s-a și întîmplat de altfel), dar nu și argumenta. Cînd Șincai scria la 1808 *notație* (ȘA II, 71) în loc de *notație,* el lăsa o mărturie în plus că prelua forma de nominativ *notatio* (pe care o asimila declinării întîi), deși se abătea de la calea ce devenise tradițională. De remarcat este și faptul că foarte timpuriu cuvintele împrumutate își alcătuiau familii și se integrau în familii sau realizau diferite corespondențe și relații pe terenul limbii române. De altfel, încă pe la jumătatea secolului al XIX-lea se crease un sistem de corespondențe între sufixe : atunci cînd apărea

[86] E. Littré, *Dictionnaire de la langue française,* Gallimard-Hachette, 1958, s.v. *préface.*

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

în limba română spunem și o *planetă*, spunem pînă și *programă*, fiindcă au tot desinența *-a*; și în alte limbi tot așa, chiar și *cometa* în mai multe limbi romanice este feminin, fiindcă sfîrșește în *-a*; cum spuneam, acest *-a* poate apărea ca *-e*: *la porte*, pînă și ca *-o*, ca în provensală, însă este aceeași continuare a lui *-a* latin. Și aceasta nu acum, de curînd, ci încă din latina vulgară, fiindcă deja în binecunoscuta *Appendix Probi* (*appendix* e feminin în limba latină) întîlnim corecturi ca: *socrus non socra; nurus non nura, pauper mulier non paupera mulier*, adică se spune: „Nu spuneți cum se spune, ci spuneți cum se spunea în latina clasică"; adică *socrus* pentru „soacră" nu *socra* (fiindcă în latină „socru" se spunea *socer* și „soacră" *socrus*); „nu spuneți *nura* (cum, evident, se spunea), e o greșală, spuneți *nurus* pentru 'noră' și „nu spuneți *paupera mulier*, cum se spune, ci spuneți *pauper mulier*"; adică „nu întrebuințați un adjectiv cu mai multe terminații, cu o terminație și pentru feminin, ci întrebuințați acest adjectiv *pauper*", care în gramatica latinei clasice era un adjectiv cu o singură terminație, pentru cele trei genuri.

Și ce s-a întîmplat în limbile romanice? În limbile romanice, latent, aceste forme erau, evident, forme de feminin și (aicea intervenea și genul natural, sexul) au păstrat întocmai aceste forme în *-a: socra*, chiar așa cum era, în română *soacră*, în spaniolă *suegra*, în portugheză *sogra*, în italiană, ca fiind feminin al lui *suocero, suocera; nura* (cum s-a numit în *Appendix Probi*) tot așa: *noră, nora, nora;* și acolo unde s-a păstrat, în italiană, *povera, povero*, tot *povera*, adică avînd formă feminină. Deci o caracterizare analitic-sintetic pentru limbile romanice este cu totul insuficientă și eronată, fiindcă avem pe de o parte forme sintetice, chiar mai bine caracterizate decît în latină, și forme sintetice noi, iar pe de altă parte avem și forme analitice.

Să ne întrebăm acum care sînt categoriile fundamentale care, la nume, se exprimă paradigmatic și care se exprimă sintagmatic?

1. Numărul și genul se exprimă în forma însăși a cuvîntului, adică paradigmatic, avem determinare internă: *un cal – doi cai, o masă – două mese* ș.a.m.d. și, tot așa, cum se vede aproape imediat, o formă în *-a* este formă feminină.

2. Pe de altă parte, avem peste tot și din ce în ce mai mult, pînă și la pronume, categoria cazului, care se exprimă perifrastic, se exprimă în mod analitic.

Întrebarea tipologică este următoarea: Există ceva comun numărului și genului și, în același timp, diferit sau opus determinării cazului, pentru a găsi o coerență între număr și gen, pe de o parte, și caz, pe de altă parte, și mai departe, care este explicația acestei deosebiri, a acestui mod de a trata aceste categorii cu totul diferit? Fiindcă la număr și gen avem determinare internă, iar la caz determinare externă.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

Ce au în comun numărul și genul? Ambele sînt funcții interne, paradigmatice; privesc desemnarea, sînt funcții n e r e l a ț i o n a l e și se pot prezenta cu orice funcție sintactică în propoziție; forma nu depinde de relația în propoziție. În schimb, la caz, este ca și cînd ar exista o valență externă care leagă o formă de altă formă, este o funcțiune r e l a ț i o n a l ă.

De aceea, cel puțin pentru aceste categorii, am identificat un principiu: e x i s t ă o n o u ă o p o z i ț i e î n t r e f u n c ț i u n i i n t e r n e s a u n e r e l a ț i o n a l e ș i f u n c ț i u n i e x t e r n e s a u r e l a ț i o n a l e și, de aici, p r o c e d e e d i f e r i t e în acord cu această distincție: **determinare internă** pentru funcțiuni interne și **determinare externă** pentru funcțiuni externe.

Într-adevăr, vedem că în limbile romanice, c a z u l devine din ce în ce mai sintagmatic în expresie (cum vedem chiar și în limba română, unde încă acest proces e în curs de realizare) și că rămîne cazul intern numai acolo unde formele erau cu totul diferite, ca și cînd ar fi fost forme ale altor cuvinte, adică la pronumele personal; deși constatăm că și la pronumele personal se reduce cazul, ca în exemplele pe care le-am dat: *me, mi, tini, según se* ș.a.m.d. și că, de exemplu, formele noi nu mai au caz, ca la pronumele personal, ca de exemplu, în spaniolă, *nosotros, vosotros,* forme tîrzii; cînd formele erau încă *nos, vos,* existau și *con/nosco, con/vosco* de la *nobiscum, vobiscum: cum nobiscum, cum vobiscum;* astăzi nu se mai spune decît *con nosotros, con vosotros.*

Pe cînd, la celelalte două categorii, g e n u l și n u m ă r u l, dimpotrivă, vedem că din ce în ce mai mult se afirmă determinarea internă, de multe ori chiar cu dublă determinare internă, precum în portugheză *nọ vo* la singular, *nọvos* la plural, cu desinență și cu alternanță vocalică, determinată, la început fonetic, ca alternanță (este un fenomen de metafonie), care, pe urmă, s-a răspîndit ca fenomen întrebuințat drept instrument morfologic pentru a deosebi singularul de plural de două ori sau, în limba română, aceeași dublă determinare: *roată-roți, școală-școli* etc., procedeu care se aplică, în parte, sub ochii noștri încă; o instituție creată în secolul trecut se chema *Casa Școalelor,* dacă s-ar crea astăzi, s-ar chema, probabil, *Casa Școlilor;* pluralul *roate* este încă, în parte, actual, și la Creangă se spune: *Alba la roate!,* însă astăzi spunem, în general, *roți,* deci cu dublă determinare. Vedem și în română, așadar, același interes de a determina intern ceea ce este intern. Tot așa, la adjective, în cazul genului, o seamă de adjective nu aveau decît o singură formă în spaniola veche, între altele adjectivul *español,* care era cu o singură formă: *un hombre español, una mujer español;* tot așa *andaluz: un hombre andaluz, una mujer andaluz;* la fel, adjectivele în *-es: un hombre francés, una mujer francés.* Astăzi, toate au și formă de feminin: *español, -a, andaluz, -a, francés, -a;* dintre formele în *-es* a

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

MuS = Eftimie Murgu, *Scrieri*, București, 1969.
NiP I–II = Pierre Blanchard, *Plutarh nou*, [tradusă de] Nicola Nicolau, Buda, 1819.
PeP = Villaume, *Pedagoghia și metodica*, tradusă și prefăcută de Naum Petrovici, Buda, 1818.
PoF = Heineccius *Filosofia cuvîntului și a năravurilor*, acum în limba românească de Eufrosin Dimitrie Poteca, Buda, 1829.
PoM = Eufrosin Poteca, *Istoria filosofică. Elementuri de metafizică*, 1826, ms. rom. 1173, Biblioteca Academiei Române, București, 53 f.
PuV = *Aron Pumnul, Voci asupra vieții și însămnătății lui* de I. G. Sbiera, Cernăuți, 1889.
SăG I–II = Gh. Săulescu, *Gramatică românească sau observații grămătițești asupra limbei românești*, Iași, partea I–II, 1833.
SăH I–II = Gh. Săulescu, *Hronologhia și istoria universală*, Iași, tom I–II, 1837.
ScM = Cr. W. Hufeland, *Macroviotică sau metodul de a lungi viața ominească*, acum întăia oară tradusă prin spătariul D. Scavenchii, ms. rom. 409, Biblioteca Academiei Române, București.
ȘA I–II = *Școala ardeleană*, Ediție critică de Florea Fugariu, București, vol. I–II, 1983.
ȘiO = Gheorghe Șincai, *Opere*, București, vol. I, 1967.
ȚiA = Dosithei Obradovici, *Adunare de lucruri moralicești*, traducere prin părintele Dimitrie Țichindeal, Buda, 1808.
VeL = Ant. Velini, [*Logica*], 1844–1845, ms. rom. 3043, Biblioteca Academiei Române, București, 83 f.
VeP = Antoniu Velini, *Manual de metodică și pedagogie*, Iași, 1860.
VîL = Condillac, *Loghica*, tălmăcită de banul Vasile Vîrnav, 1825, ms. rom. 425, Biblioteca Academiei Române, București, 150 f.
ZaF = A. Charma, *Elemente de filosofie*, traduse... de I. Zalomit, București, 1854.

L'HISTOIRE DE L'ADAPTATION EN ROUMAIN DES EMPRUNTS QUI CORRESPONDENT AUX MOTS LATINS EN *(T)IO, -(T)IONIS*

RÉSUMÉ

Parmi les phénomènes qui ont marqués le processus de formation de la langue roumaine littéraire moderne, l'adaptation des emprunts qui ont en latin des mots correspondants terminés en *-(t)io* se distingue spécialement. Les érudits roumains d'autrefois et les linguists (contemporains) ont souvent discutés ce problème, mais même aujourd'hui n'existe pas une perspective cohérente et complete de celle-ci.

Dans l'effort de tirer au claire l'étymologie du suffixe double *-(ț)ie / -(ț)iune* il faut tenir compte, d'une part, de la pénétration des mots contenants ce suffixe et, d'autre part, de l'oppinion des érudits en ce qui concerne la forme adaptée du suffixe. Les faits historiques indiquent que la forme *-(ț)ie* du suffixe est l'adaptation du nominatif latin *-(t)io* et la forme *-(ț)iune* est l'adaptation de l'ablatif *-(t)ione* selon le modèle du *-ciune*. On y contredit ainsi l'idée selon laquelle les deux formes du suffixe sont l'effet des influences divers et on démontre que ces formes s'expliquent par les options des érudits.

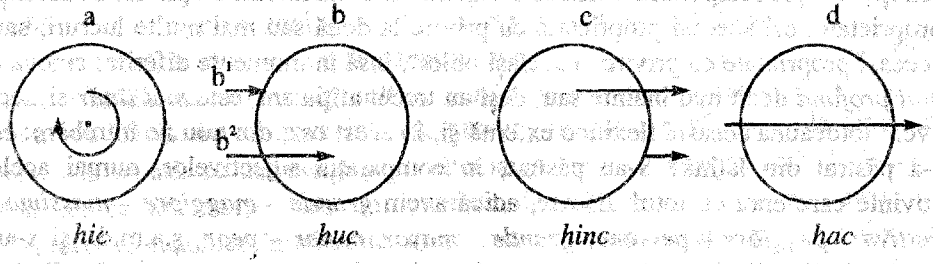
Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iași, str. Codrescu, nr. 2

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)

despre „*le più meglio mentà*") [!]. Deci, forma comparativă este interpretată ca reprezentînd gradul pozitiv și, în consecință, ca avînd nevoie de determinare externă. Și toate formele superlative, deja în latină, de multe ori, sînt considerate ca fiind la gradul pozitiv: *più ottimo, más ottimo, más pessimo, più pessimo* ș.a.m.d. Cîteodată și în limba română aceste forme sînt interpretate, în limbajul popular, ca pozitive și, deci, se vorbește de *mai superior, mai inferior* ș.a.m.d.; și în celelalte limbi romanice este același lucru. Deci, se aplică acest principiu și la comparația adjectivelor, care devine astfel, toată, perifrastică, și procedeul perifrastic se afirmă și acolo unde s-au păstrat forme sintetice izolate, ca forme supletive.

Ce se întîmplă cu a d v e r b e l e d e l o c ? Ni se spune că în limbile romanice, din latina vulgară deja, s-ar fi confundat locul cu direcția și deci avem: *aici* și *vino aici* sau *aquí – vien aquí.* Nu-i chiar așa sau, altfel spus, ni se pare așa numai într-un sens destul de superficial. În limba latină se deosebeau aicea patru funcțiuni și toate se deosebeau paradigmatic, adică starea pe loc, situarea într-un spațiu sau / și mișcarea, însă în același spațiu (acesta era, în latină, *hic*, deci *hic sum, hic ambulo,* de exemplu); apoi, mișcarea înspre un loc și chiar pătrunderea în alt spațiu (*huc*); mișcarea dintr-un loc, dintr-un spațiu sau de la un spațiu (*hinc*) și mișcarea, traversarea printr-un spațiu (*hac*).

Adverbul latin:

Și tot așa: *illic – illuc – illinc – illac*

istic – istuc – istinc – istac

formează aceleași distincții, cu aceleași opoziții.

Ce s-a întîmplat în limbile romanice? În realitate nu s-a confundat direcția cu starea, situarea, ci s-a considerat ca intern tot ceea ce ajunge pînă la capăt, ca proces, într-un spațiu. Deci funcțiunea b^2 se consideră ca internă, fiindcă ajunge la punctul terminus în acest spațiu. Și într-o limbă ca spaniola, care face aicea distincțiile exact, se poate vedea foarte bine funcțiunea *a*, unită cu funcțiunea b^2: *aquí* *. Toate celelalte funcțiuni sînt externe, fiindcă sînt relaționale; în *b'* nici nu se ajunge pînă în acest spațiu, deci se menține legătura cu alt spațiu; în *c'* se

* Vezi schema de la pagina următoare.

BDD-A1351 © 1992-1993 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:14 UTC)